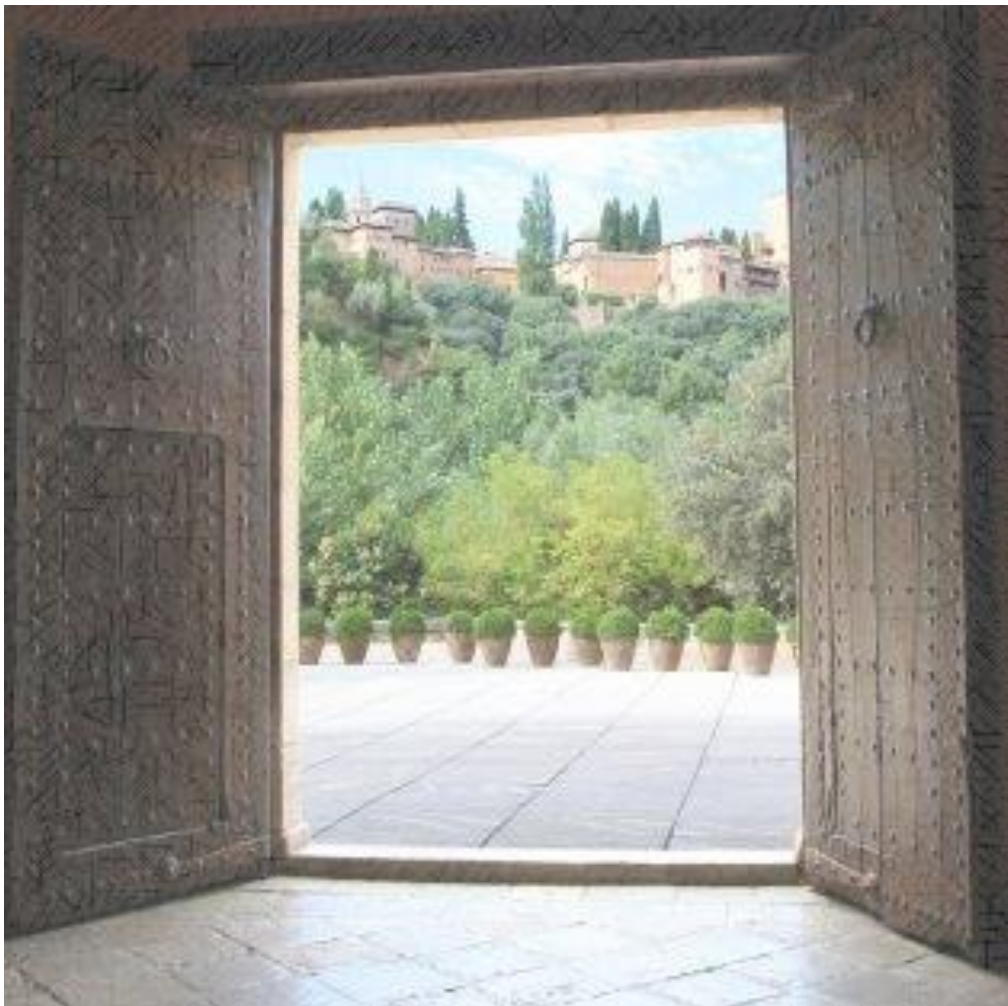

Een kwalitatieve volkskerk

Een onderzoek naar de relevantie van Noordmans' visie op de volkskerk

Een kwalitatieve volkskerk

Een onderzoek naar de relevantie van Noordmans' visie op de volkskerk

Auteur: Arend van Mourik
Studentnummer: 1100289
Vakgebied: Systematische Theologie
Aangeboden aan: Protestantse Theologische Universiteit, locatie Amsterdam
Op: 25/9/17
Begeleider: Prof. dr. W.H.Th. Moehn
Beoordelaar: Dr. P.H. Vos

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	p. 3
Woord vooraf	p. 5
Inleiding	p. 6
<i>Inleiding op het onderzoek</i>	<i>p. 6</i>
<i>Probleemstelling</i>	<i>p. 7</i>
<i>Deelvragen</i>	<i>p. 8</i>
<i>Theoretisch kader</i>	<i>p. 8</i>
<i>Methode</i>	<i>p. 8</i>
Hoofdstuk 1: Noordmans' visie op de volkskerk	p. 11
1.1. De definitie van de volkskerk	p. 11
<i>1.1.1. Iets over de volkskerk</i>	<i>p. 11</i>
<i>1.1.2. Het gemengde karakter</i>	<i>p. 12</i>
<i>1.1.3. Solidariteit</i>	<i>p. 13</i>
<i>1.1.4. Verwantschap met Augustinus</i>	<i>p. 13</i>
<i>1.1.5. Reorganisatie</i>	<i>p. 14</i>
<i>1.1.6. Conclusie</i>	<i>p. 15</i>
1.2. Visie op belijdenis en tucht	p. 16
<i>1.2.1. Het eschatologische karakter van de kerkelijke tucht</i>	<i>p. 16</i>
<i>1.2.2. Denken vanuit de vergeving</i>	<i>p. 16</i>
<i>1.2.3. Een eschatologische visie</i>	<i>p. 17</i>
<i>1.2.4. De belijdenis</i>	<i>p. 18</i>
<i>1.2.5. De tucht</i>	<i>p. 19</i>
<i>1.2.6. Het uitoefenen van de tucht</i>	<i>p. 19</i>
<i>1.2.7. Conclusie</i>	<i>p. 20</i>
1.3. Visie op kerk en schare	p. 20
<i>1.3.1. Kerk en schare</i>	<i>p. 20</i>
<i>1.3.2. De schare</i>	<i>p. 21</i>
<i>1.3.3. Het opzoeken van de schare</i>	<i>p. 22</i>
<i>1.3.4. De boodschap voor de schare</i>	<i>p. 23</i>
<i>1.3.5. Kritiek op Kraemers apostolaatstheologie</i>	<i>p. 24</i>
<i>1.3.6. Conclusie</i>	<i>p. 25</i>
Hoofdstuk 2: Noordmans' visie op kerk en schare exegetisch gewogen	p. 26
2.1. De exegese van Mattheus 5:1	p. 26
<i>2.1.1. De hoorders van de rede</i>	<i>p. 26</i>
<i>2.1.2. De plaats van de schare bij de rede</i>	<i>p. 26</i>
<i>2.1.3. Conclusie</i>	<i>p. 27</i>
2.2. De exegese van Mattheus 9:36	p. 27
<i>2.2.1. De nood van de schare</i>	<i>p. 27</i>
<i>2.2.2. De missie van de discipelen</i>	<i>p. 28</i>
<i>2.2.3. Conclusie</i>	<i>p. 29</i>
2.3. De exegese van Johannes 7:49	p. 29
<i>2.3.1. De schare die de wet niet weet</i>	<i>p. 29</i>
<i>2.3.2. Conclusie</i>	<i>p. 30</i>
2.4. Slotconclusie	p. 30

Hoofdstuk 3: Van der Graafs visie op de volkskerk	p. 32
3.1. Visie op de volkskerk	p. 32
3.1.1. <i>De grond voor de volkskerk</i>	p. 32
3.1.2. <i>De toekomst van de volkskerk</i>	p. 33
3.2. Vergelijking en relevantie	p. 34
3.2.1. <i>Kwalitatieve volkskerk</i>	p. 34
3.2.2. <i>Visie op de belijdenis en op het Koninkrijk</i>	p. 34
3.2.3. <i>De relevantie van de visie van Noordmans</i>	p. 35
Hoofdstuk 4: Kennedy's visie op de volkskerk	p. 36
4.1. Visie op de volkskerk	p. 36
4.1.1. <i>De maatschappelijke rol van de kerk</i>	p. 36
4.1.2. <i>Vier rollen van de kerk</i>	p. 36
4.1.3. <i>De kerk als contrastgemeenschap</i>	p. 37
4.1.4. <i>Kenmerken van de contrastgemeenschap</i>	p. 38
4.2. Vergelijking en relevantie	p. 39
4.2.1. <i>De publieke rol van de kerk</i>	p. 39
4.2.2. <i>Verschil in kerkvisie</i>	p. 40
4.2.3. <i>De tucht</i>	p. 40
4.2.4. <i>De relevantie van de visie van Noordmans</i>	p. 40
Hoofdstuk 5: Paas' visie op de volkskerk	p. 41
5.1. Visie op de volkskerk	p. 41
5.1.1. <i>Kritiek op en waardering voor de volkskerk</i>	p. 41
5.1.2. <i>De priesterkerk</i>	p. 42
5.1.3. <i>Dimensies van de priesterkerk</i>	p. 43
5.2. Vergelijking en relevantie	p. 44
5.2.1. <i>De wenselijkheid van één kerk in Nederland</i>	p. 44
5.2.2. <i>Een verlangen voor de wereld</i>	p. 44
5.2.3. <i>Een priesterlijke volkskerk?</i>	p. 45
5.2.4. <i>Een kerk met randen</i>	p. 45
5.2.5. <i>De relevantie van de visie van Noordmans</i>	p. 46
Hoofdstuk 6: De visie op de volkskerk van het rapport Kerk 2025	p. 47
6.1. Visie op de volkskerk	p. 47
6.1.1. <i>Back to the basics</i>	p. 47
6.1.2. <i>Een lichtere structuur</i>	p. 47
6.1.3. <i>Het parochiale stelsel</i>	p. 48
6.2. Vergelijking en relevantie	p. 49
6.2.1. <i>De missie van de kerk</i>	p. 49
6.2.2. <i>Solidariteit in de kerk</i>	p. 49
6.2.3. <i>De relevantie van de visie van Noordmans</i>	p. 49
Hoofdstuk 7: De relevantie van Noordmans' visie op de volkskerk	p. 52
7.1. De kwalitatieve volkskerk	p. 52
7.2. Het missionaire verlangen van de volkskerk	p. 52
7.3. De volkskerk op weg naar het eschaton	p. 54
7.4. Tucht in de volkskerk	p. 54
7.5. De katholieke volkskerk	p. 55
Evaluatie op de methode van het onderzoek	p. 57
Bibliografie	p. 58

Woord vooraf

L.S.

Het is fijn om als één van de laatste stappen van het schrijven aan dit onderzoek het ‘woord vooraf’ te schrijven. Een lange en soms intensieve tijd van onderzoek ligt achter mij. Dit onderzoek is meer dan een jaar geleden begonnen met de gedachte dat ik ‘iets’ met de visie op de kerk wilde doen in mijn masterthesis. Er wordt veel nagedacht over (nieuwe manieren) van kerk-zijn en het leek me goed om me als aanstaand predikant met de thematiek van kerk-zijn bezig te houden. Deze gedachte mondde uit in het idee om na te denken over de volkskerk. De volkskerk is in onze tijd geen vanzelfsprekendheid meer. Zelf kom ik uit een volkskerkelijke traditie. Kan ik iets meenemen uit deze traditie? Die vraag wilde ik centraal zetten in het onderzoek. Ik kwam dr. O. Noordmans op het spoor. Hij kan als een pregnante vertegenwoordiger van volkskerkelijk denken gezien worden.

Ik ben blij dat ik mij in Noordmans verdiept heb. Ik kende zijn denken slechts bij benadering. Ik heb hem leren kennen als een originele denker met hart voor de kerk en hart voor zijn tijd. Ik hoop dat het enthousiasme dat ik heb gekregen voor Noordmans’ denken in de thesis te merken is. Ik heb me gericht op Noordmans’ kerkvisie. Ik ben echter ook benieuwd geraakt naar zijn visie op andere gebieden van de theologie. Dit onderzoek smaakt voor mij naar meer.

Dit ‘woord vooraf’ is een plek om mensen te bedanken. Allereerst wil ik mijn vrouw, Gerdine, bedanken. Het schrijven aan een thesis is iets dat veel tijd vraagt, ook buiten de tijden dat er normaal gestudeerd wordt. Ik ben blij dat die tijd me gegund werd. Daarnaast wil ik de begeleider, professor Moehn, en de beoordelaar van deze thesis, doctor Vos, bedanken. Hun feedback zorgde ervoor dat ik het geschrevene ben gaan herformuleren, heroverwegen. Kortom: de feedback kostte me tijd, maar ik geloof dat het geholpen heeft om tot een beter eindproduct te komen.

Arend van Mourik
Sprang-Capelle, september 2017

Inleiding

Inleiding op het onderzoek

Vandaag de dag wordt er veel nagedacht over (missionair) kerk-zijn. Wat veel publicaties gemeen hebben is dat ze een verhouding zoeken met de volkskerk, een gestalte van kerk-zijn die in Nederland eeuwenlang zijn gelding heeft gehad. Een belangrijke vraag is of de volkskerk passé is of dat er iets wezenlijks te vinden is in het denken over de volkskerk. Een belangrijke publicatie is het rapport *Kerk 2025*. Dit rapport verkent de toekomst van de Protestantse Kerk. Er wordt openlijk uitgesproken dat sommige relicten van de volkskerk niet meer relevant zijn in deze tijd. *Kerk 2025* is bedoeld als een verkenning van een nieuwe weg voor de kerk waarvan ik lid ben. De visie van het rapport raakt mijn staan in de kerk.

De Gereformeerde Bond heeft kritisch gereageerd op *Kerk 2025* door middel van een open brief. Wat betreft de kerkvisie van *Kerk 2025* ziet zij twee verwante problemen: 1. Door het parochiale stelsel af te willen schaffen zet *Kerk 2025* de deur open naar een visie waarin de kerk voorwerp van eigen keuze is geworden. 2. Door in de voorgestelde structuur van de kerk de classis ‘op te heffen’ als een plek waar alle gemeentes elkaar ontmoeten wordt een kerk gecreëerd waarin men elkaar loslaat. De roeping om elkaar bij te staan kan zo bijna geen gestalte meer krijgen.¹ Kortom: de kerk is van volkskerk keuzekerk geworden. Het geloof dat de Protestantse Kerk als kerk voor het volk gegeven is, is met *Kerk 2025* opgegeven.²

Hier wordt een discussie geraakt die in het begin van de twintigste eeuw door Noordmans gevoerd werd. Ook toen lag de volkskerk onder vuur. Noordmans nam het in zijn tijd tegenover de synodaal-gereformeerden op voor de volkskerk. Hij zette die kerk af tegen de ‘belijdeniskerk’ die de synodaal-gereformeerden voorstonden. De ‘belijdeniskerk’ is een vorm van een keuzekerk. Het is een kerk waarin nadrukkelijk gekozen wordt voor een kerk van ‘eigen kleur’. Een volkskerk is een kerk waarin niet de keuze wordt gemaakt om zo goed en strikt mogelijk kerk te zijn. In de volkskerk wordt gekozen om vast te houden aan ieder die tot de kerk behoort, ook de randleden, ook de vrijzinnigen. In dit denken hoort de ‘schare’ er helemaal bij. Het begrip ‘schare’ gebruikt Noordmans om het niet-actieve deel van de gemeente te beschrijven. Het begrip valt globaal samen met de zogenaamde ‘randleden’ in kerkelijke gemeentes. Noordmans put voor het begrip ‘schare’ uit de Bijbel. Het woord ‘ὄχλος’ dat in het Nieuwe Testament veel voorkomt ligt aan de basis van Noordmans’ denken over de schare.

Boeiend is dat Noordmans aan de volkskerk wil vasthouden om daarmee de schare te bereiken. Zijn denken is voluit missionair. *Kerk 2025* kiest voor missionaire openheid door open plekken te accepteren. Hiervoor is volgens *Kerk 2025* een andere benadering van de volkskerk nodig, het parochiale stelsel moet worden losgelaten. De Gereformeerde Bond is het hier niet mee eens en vindt dat daarmee de volkskerk geweld aangedaan wordt, maar heeft geen duidelijk missionair alternatief voor *Kerk 2025*. In de discussie die er nu gevoerd wordt lijkt er een tegenstelling te zijn tussen volkskerkelijk denken en missionair denken. Dit is een reden waarom het denken van Noordmans vermoedelijk relevant is. Hij ziet blijkbaar een weg waarin én aan de volkskerk vastgehouden wordt én er besef is dat de kerk missionair present moet zijn. Dit is een belangrijke reden om ons in dit onderzoek te gaan verdiepen in het denken van Noordmans over de volkskerk. De hypothese van het onderzoek is dat het denken van Noordmans relevant kan zijn.

---

¹ <http://www.rd.nl/opinie/open-brief-gereformeerde-bond-geestelijke-verzwakking-dreigt-bij-hervorming-kerk-1.540133> (geraadpleegd op 17/6/17).

² <http://dewaarheidsvriend.nl/blog/kerk-2025-en-de-visie-op-de-vaderlandse-kerk> (geraadpleegd op 17/6/17).

Kerk 2025 is niet de enige publicatie in de laatste jaren die ingaat op de volkskerk. Een belangrijke publicatie is *Vreemdelingen en priesters* van Stefan Paas. Hij bespreekt kritisch het concept 'volkskerk'. Hij beoordeelt het volkskerkelijke denken negatief, al ziet hij ook positieve kanten. Zijn voornaamste punt van kritiek is dat er een onterecht verband wordt gelegd tussen burgerlijke identiteit en religieuze identiteit. Hij ziet daarom niets in een volkskerk. Hij ziet meer in een 'priesterkerk', een kerk die het volk bij God wil vertegenwoordigen en God bij het volk. Een priesterkerk is een kerk die accepteert dat de wereld geen kerk wordt.³ Deze publicatie rekt af met de volkskerk, lijkt het. Dat roept vragen op. Hoe verhoudt deze publicatie zich tot Noordmans' visie op de volkskerk? Is een volkskerk inderdaad in zichzelf al problematisch? Of kan er toch anders tegenaan gekeken worden?

Tevens is vrij recent het boek *Stad op een berg* James Kennedy uitgekomen. In dit boek beschrijft Kennedy de publieke rol die de kerk door de eeuwen heen heeft ingenomen. Hij ziet niet veel kansen meer voor een volkskerk. Hij heeft hiervoor vooral historische redenen. De kerk is eenvoudigweg niet meer een volkskerk. De kerk is een kerk geworden die een minderheid van de bevolking uitmaakt. Om kerk te zijn in deze tijd wil hij de doperse optie verkennen. Deze analyse raakt ook het denken van Noordmans. Kan een minderheidskerk inderdaad geen volkskerk zijn? Jan van der Graaf, een andere auteur die gepubliceerd heeft over de volkskerk, beantwoordt deze vraag ontkennend. Van der Graaf wil in *Volkskerk in de marge* laten zien dat een volkskerk ook in een minderheidspositie kan functioneren. Een belangrijke vraag is daarmee of de visie van Noordmans op de volkskerk 'houdbaar' is voor een kerk die een minderheid is van de bevolking. Hoe relevant is zijn visie anno 2017, nu de kerk in de minderheid is geraakt?

Om de relevantie van het denken van Noordmans te bepalen is het goed om ons ook te verhouden met de manier waarop hij de Schrift gebruikt. Hoe houdbaar is zijn manier van omgaan met de Schrift? We houden deze analyse beperkt in het onderzoek. Het zou bijvoorbeeld boeiend zijn om te kijken hoe de Schrift functioneert in Noordmans' visie op de tucht. In zijn strijd met de gereformeerden -die een kerk wensten met een duidelijke tucht- is het voor Noordmans een belangrijk punt dat een volkskerk voorzichtig is met de tucht. Ook Noordmans' verbondsvisie zou de moeite van het onderzoek waard zijn. Is het verbond een dragende grond onder zijn gedachten over de kerk? We beperken ons echter tot Noordmans' beroep op Bijbelteksten in zijn visie op kerk en schare. In dit onderdeel van zijn denken gebruikt hij het meest expliciet de Schrift. Hij stelt dat een 'serieuze lezer van het Nieuwe Testament' niet om de schare heen kan. Het is een onderdeel van zijn denken waarin hij pretendeert dat hij de Schrift recht doet. En dat roept als vanzelf de vraag op of dat zo is. Kan de visie van Noordmans op de schare inderdaad ontleend worden aan de exegese van door hem aangereikte Bijbelteksten? Omdat het thema kerk en schare wezenlijk is voor de visie van Noordmans op de volkskerk doen we met de bespreking van de Schriftgegevens die hij hiervoor aanvoert een goede diepteboring.

Probleemstelling

In het onderzoek staat de volgende vraag centraal:

Hoe kan de visie van dr. O. Noordmans op de volkskerk relevant zijn voor het denken over de kerk anno 2017 wanneer deze visie vergeleken wordt met de visie op de volkskerk in een aantal hedendaagse publicaties, namelijk *Volkskerk in de marge* van Jan van der Graaf, *Stad op een berg* van James Kennedy, *Vreemdelingen en priesters* van Stefan Paas en het rapport *Kerk 2025*, geschreven door Arjan Plaisier?

---

³ Opvallend is dat Plaisier heel kritisch is op deze visie. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=b1tpjN95ShE> (geraadpleegd op 17/6/17).

Deelvragen

Vanuit de voorgaande hoofdvraag komen de volgende deelvragen op:

1. Wat is de visie van Noordmans op de volkskerk?
2. Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op kerk en schare na exegese van de gebruikte Bijbelteksten?
3. Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie van Van der Graaf op de volkskerk in *Volkskerk in de marge*?
4. Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie op de volkskerk van Kennedy in *Stad op een berg*?
5. Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie op de volkskerk van Paas in *Vreemdelingen en priesters*?
6. Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie op de volkskerk van het rapport *Kerk 2025*?

Theoretisch kader

De auteurs die we onderzoeken bevinden zich met hun publicaties allemaal binnen het systematisch-theologische veld. De auteurs hebben verschillende achtergronden. Kennedy is historicus, Paas missioloog. Beiden komen uit een kerk die geen volkskerkelijke traditie kent, namelijk respectievelijk de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en de Christelijke Gereformeerde Kerken. Van der Graaf en Plaisier schrijven voornamelijk met het oogmerk de Protestantse Kerk te dienen. De auteurs proberen allemaal (mede) vanuit Schrift en traditie een visie op de (volks)kerk te vormen. Juist bij dit onderwerp speelt de empirische werkelijkheid ook een grote rol. Het gaat om kerk-zijn in een bepaalde tijd, in een bepaalde cultuur. In de publicaties die gebruikt worden staat de kennis van de praktijk ten dienste van de visievorming. De visievorming staat centraal, alhoewel dit ook met het oog op de vorming van praktijken gebeurt.

In dit onderzoek komen we tot een visie op de kerk anno 2017. Dit gebeurt vanuit systematisch-theologisch perspectief. Het gaat allereerst om een systematische visie op kerk-zijn. Een belangrijke reden hiervoor is dat de onderzoeksvraag moeilijk praktisch-theologisch te beantwoorden is. In het licht van dezelfde empirische werkelijkheid zijn er toch verschillende visies op de volkskerk, zo blijkt uit de publicaties van Kennedy en Van der Graaf. Dat heeft te maken met een verschillende omgang met Schrift en traditie en met verschillende theologische invloeden. Omdat er dus meer speelt dan de kennis van de empirische werkelijkheid alleen is het de meest logische weg de onderzoeksvraag op systematisch-theologische wijze te beantwoorden.

Het onderzoek bevindt zich, nog preciezer, in het gebied van de ecclesiologie. De vraag naar een visie op de volkskerk is geen standaardvraag in de ecclesiologie. Binnen de locus van de ecclesiologie is die vraag voornamelijk te situeren binnen het gebied van de eigenschappen van de kerk. De visie op de volkskerk heeft alles te maken met bijvoorbeeld de visie op de katholiciteit, de visie op de heiligheid en de visie op de apostoliciteit van de kerk.⁴

Methode

Om de hoofdvraag te beantwoorden wordt er literatuuronderzoek gedaan. Wat betreft het denken van Noordmans zal het onderzoek zich richten op een (selectie van) teksten uit het *Verzameld Werk*. Het onderzoek richt zich voornamelijk op de primaire bronnen. Daarnaast zullen er een aantal secundaire bronnen gebruikt worden om meer zicht te krijgen op het denken van Noordmans. In de zoektocht naar hedendaagse visies op de volkskerk worden genoemde publicaties onderzocht. Het onderzoek richt zich dus niet op het héle denken van Van der Graaf, Kennedy, Paas en Plaisier. Ook het onderzoek naar het denken van deze auteurs richt zich op primaire bronnen.

---

⁴ Voor een uitgebreide systematisch-theologische verkenning van de ecclesiologie, zie: Brink, van den, G. en Kooi, van der, C., *Christelijke dogmatiek*, (Zoetermeer, Uitgeverij Boekencentrum; 2012), pp. 517-578.

Om de relevantie van het denken van Noordmans te onderzoeken staan we ook stil bij zijn Schriftberoep. Dit Schriftberoep - op het gebied van zijn visie op kerk en schare- wordt onderzocht om te zien of zijn denken ook Bijbels-theologisch relevant is. Sommige van de door Noordmans gebruikte Bijbelteksten worden van een exegetische voorzien met behulp van recente commentaren en deze exegetische wordt vergeleken met de manier waarop Noordmans de Bijbelteksten gebruikt. Een belangrijke vraag zal zijn of Noordmans' actualisatie van het begrip 'schare', namelijk de schare zien als de randleden in de kerk, op kan komen uit de exegetische van de door hem gebruikte teksten.

De uiteindelijke vraag is hoe de visie van Noordmans anno 2017 relevant kan zijn. Hoe is 'anno 2017' te schetsen? Dat kan een hele cultuurstudie eisen. Zo ver wil dit onderzoek niet gaan. Uit het lezen van de literatuur blijkt dat voornamelijk Kennedy, Paas en Plaisier de huidige cultuur schetsen. Deze kennis zal gebruikt worden om de hoofdvraag te beantwoorden. Dat betekent dat er in het onderzoeken van de visie op de volkskerk van de hedendaagse denkers er rekening mee moet worden gehouden welk tijdsbeeld zij er op na houden. Daarnaast neem ik ook mijn eigen tijdsbeeld mee. Het zal in de beantwoording van de hoofdvraag te merken zijn dat ik mijn eigen tijdsbeeld inbreng.

Deel 1:
Noordmans' visie op de volkskerk

Hoofdstuk 1: Noordmans' visie op de volkskerk

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Wat is de visie van Noordmans op de volkskerk? Om deze vraag te beantwoorden bespreken we eerst het artikel *Iets over de volkskerk*. In dit artikel geeft Noordmans weer hoe hij over de volkskerk denkt. Vanuit dit artikel willen we lijnen trekken naar andere artikelen om op het spoor te komen hoe Noordmans de volkskerk definieert.

1.1. De definitie van de volkskerk

1.1.1. Iets over de volkskerk

Het is 10 februari 1913 als Noordmans een lezing mag houden te Leeuwarden voor de Friesche Predikantenvereniging. Hij spreekt over de volkskerk. Hij wil er 'iets' over zeggen: 'Het onderwerp noopt tot een bescheiden titulatuur, wanneer men er over gaat spreken. De locus de ecclesia is een lastige plaats in de dogmatiek.'⁵ Er wordt aan de ene kant te ideëel over de kerk gesproken en aan de andere kant te realistisch. De kerk draagt beide kanten in zich. Ze is geloofsartikel van het Apostolicum én politiek lichaam. In dit spanningsveld wil Noordmans zich begeven door zich over de volkskerk uit te spreken.

Noordmans behandelt eerst de visie van dr. Abraham Kuypers op de volkskerk.⁶ Noordmans heeft op veel punten moeite met zijn visie. De visie van Kuypers zou realistisch genoemd kunnen worden.⁷ In de ogen van Noordmans minachten Kuypers en de zijnen de volkskerk. Ze spreken in termen als 'gemengde hoop', 'Jan Rap en zijn maat', 'wilde vermenging van ethischen en moderneren' over de volkskerk.⁸ Wat is het precieze probleem voor Kuypers? Dat de volkskerk onzuiverheid in zich draagt. Wie een kerk wenst waarvan alle bewoners van een plaats lid kunnen zijn kan het Avondmaal niet meer zuiver houden.⁹ Volgens Kuypers¹⁰ zorgt dat voor het binnenhalen van wie maar wil: 'Wie de Here verloochent, is ook welkom, mits hij de volkskerk maar steunt.'¹¹

Noordmans wil een ander geluid laten horen dan de gereformeerden.¹² Hij wil zich nu zelf bezinnen op de volkskerk. Noordmans merkt op dat de term volkskerk een recente term is. In oude dogmatieken komt het begrip 'volkskerk' niet voor. Dit gegeven maakt sommigen wantrouwig. Bedoelt de term 'volkskerk' de toestand van de Hervormde Kerk te legitimeren? Anderen laten de term 'volkskerk' verwijzen naar de ruime Doop- en Avondmaalspraktijk van de 'vaderen', van de kerk ten tijde van de Reformatie.¹³

Weer anderen zien de volkskerk als 'nationale kerk'. In zo'n visie worden land, kerk en doop dicht bij elkaar gebracht, het land is dan een 'gedoopte natie'.¹⁴ Kuypers kritiek op deze manier van volkskerkelijk denken kan Noordmans bijvallen.¹⁵ Wie op deze manier over de volkskerk spreekt

⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1 (Kampen: Kok, 1978), p. 378.

⁶ Een bepaald onderdeel van zijn denken dan. Kuypers had ook grote moeite met het idee van een land als een 'gedoopte natie'. Daarin staan Noordmans en Kuypers zij aan zij. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 2005), p. 26.

⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 378.

⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 379.

⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 379.

¹⁰ Het eerstvolgende citaat is een citaat van Kuypers uit de tekst van Noordmans.

¹¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 380.

¹² Bij Noordmans' spreken over de gereformeerden is het goed om te bedenken dat hij 'tenslotte vrede met de leiding Gods' had (1936) dat deze breuk er was. Zie: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5 (Kampen: Kok, 1984), p. 307.

¹³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 380.

¹⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 381.

¹⁵ Zie ook: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1999), p. 252.

denkt te nationaal over de kerk en verscheurt daardoor het lichaam van Christus.¹⁶ Het begrip ‘volk’ wijst volgens Noordmans echter niet op nationaliteit, maar op de aard van het gezelschap.¹⁷ Er wordt vaak gedacht dat de volkskerk een heel volk moet bevatten. Maar: ‘Het is hier niet een vraag naar kwantiteit, maar naar kwaliteit.’¹⁸ Een volkskerk wil kerk voor het volk zijn. Op een later moment in 1913 – in *Het manifest voor de Nederlandse Hervormde Kerk* – spreekt Noordmans over de volkskerk als methode om het volk te winnen. De aard van een volkskerk is niet dat ze een heel volk omvat, maar wel dat ze het volk, de schare, op het oog heeft. Met het woord ‘methode’ bedoelt Noordmans te zeggen dat het begrip ‘volk’ in de term ‘volkskerk’ met name bedoeld is om aan te geven wie de kerk op het oog heeft.¹⁹

1.1.2. *Het gemengde karakter*

In *Iets over de volkskerk* poneert Noordmans de volgende tegenstelling: ‘Tegenover volkskerk staat gezuiverde kerk, waar vlijtig de sleutel gebruikt wordt om de gemengde hoop buiten te sluiten.’²⁰ De volkskerk wil inderdaad ‘Jan Rap en zijn maat’ binnen de kerk houden.²¹ Dit betekent niet dat de volkskerk helemaal niet belijgend is.²² Het ideaal van de gereformeerden is volgens Noordmans echter een ideaal dat historisch gezien onjuist is. De protestantse kerk zoals die in Nederland gestalte heeft gekregen is altijd een kerk geweest waarin een vrij klein deel van de leden actief meeleeft en daarom ook belijdenis deed. De belijdeniskerk, zoals Kuyper die voor ogen heeft, heeft in Nederland nooit bestaan.²³

Voor Noordmans is het problematisch dat ook veel hervormden het ideaal van een volkskerk niet handhaven. Ze willen zuivering van de kerk. ‘Anderen vinden daarin eigenlijk wel hun ideaal. (...) Voor hen is het bezwaar dat de eerste en de tweede vermaning niet hebben plaatsgehad. Maar tenslotte zou de executie hun goedkeuring hebben.’²⁴ Noordmans bedoelt te zeggen dat sommige hervormden nog wel enige coulanctie hebben met de schare en met de vrijzinnigen, maar dat ze uiteindelijk geen vrijzinnigheid en geen schare in de kerk wensen. Men geeft op deze manier niet om de schare die de wet niet weet.²⁵ Noordmans poneert: ‘Laat men hervormd zijn, maar dan ook con amore of anders niet.’²⁶ Noordmans verwacht dus van iemand die hervormd is dat hij principieel kiest voor een kerk die onzuiverheid met zich mee draagt.

Het luistert nauw in de visie op de volkskerk. Ph. J. Hoedemaker, iemand die Noordmans hoog heeft staan, formuleert volgens Noordmans niet precies genoeg.²⁷ Hij wil het ‘gemengde karakter’ niet in zijn visie op het wezen van de kerk opnemen. Hij is daarmee niet ‘con amore’ genoeg hervormd.²⁸ P.D. Chantepie de la Saussaye –die Noordmans ook niet helemaal bijvalt- heeft een goede greep gedaan door wél te stellen dat het gemengde karakter tot het wezen van de kerk behoort.²⁹

---

¹⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 381.

¹⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 382.

¹⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 382.

¹⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 441.

²⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 381.

²¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 382.

²² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 386.

²³ Volgens Wassenaar doet Noordmans hiermee een historisch juiste uitspraak: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 254.

²⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 385.

²⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 383.

²⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 386.

²⁷ Hoedemaker benadrukt dat de ‘gelovigen en hun zaad’ bij de volkskerk horen. Een nadruk op de doop en op geloof. Wellicht is vooral dat laatste Noordmans niet ‘con amore’ genoeg. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, pp. 269-271.

²⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 384.

²⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 383.

Noordmans ziet de volkskerk als kerk met een gemengd karakter als ‘Schriftuurlijk en gereformeerd’.³⁰

Noordmans vindt het belangrijk om con amore hervormd te zijn. In 1938 schrijft hij in *Hervormd Nederland* een artikel met de titel *Waarom ben ik hervormd?* Noordmans geeft aan dat hij zich geplaatst weet in de Hervormde Kerk. Er moeten goede redenen zijn om hervormd-af te worden. En die redenen zijn er niet voor Noordmans. Zij die zich van de Hervormde Kerk afscheiden moeten zich verantwoorden.³¹ Ook in 1938 laat Noordmans dus blijken dat hij con amore hervormd wil zijn.³²

1.1.3. Solidariteit

De Hervormde Kerk is in haar wezen een kerk met een gemengd karakter. Dit karakter zou moeten zorgen voor een bepaalde omgang met de leden van de kerk. Hoedemaker zei: ‘Jan Rap en z’n maat, dat ben ik.’³³ In 1915 haakt Noordmans bij deze uitspraak aan als hij schrijft dat hij de solidariteit in de kerk onder druk ziet staan.³⁴ Noordmans wil de schare niet kwijt.³⁵ Hij betoogt dat het noodzakelijk is zich solidair te verklaren met héél de kerk. Wie hervormd is zal de oplossing van kerkelijke problemen niet in afscheiding zoeken.³⁶ De organisatie van 1816³⁷ zit echter in de weg om het solidariteitsbeginsel echt ruimte te geven. Het werkt als een stoomketel. Het is een systeem dat wat lucht kan geven als er grote spanning is, maar meer ook niet.³⁸ Noordmans beoogt daarom reorganisatie van de kerk. Hij is de enige niet, sommigen willen vooral de belijdenis in ere herstellen. Hiervoor is Noordmans beducht. Hij is bang dat hierdoor de zuivering van de kerk beoogd wordt.³⁹ Noordmans wil dit niet, hij wil een kerk waarin solidariteit een belangrijke plaats heeft. In 1930 spreekt hij zich nader uit over solidariteit. Hij noemt dan het woord ‘verdraagzaamheid’. Verdraagzaamheid is de ‘kunst van het dragen’. De roeping voor een christen is om de ergernis van het kruis te dragen.⁴⁰ En daarom zegt Noordmans: ‘Wie het meest door het Evangelie gegrepen is, is het laagst neergezet.’⁴¹

1.1.4. Verwantschap met Augustinus

Als Noordmans zich in 1933 met Augustinus bezig houdt⁴², ziet hij verwantschap met zijn eigen strijd om een goede kerkvisie.⁴³ De visie van Augustinus op de heiligheid van de kerk en op de katholiciteit van de kerk zullen inspiratie hebben geboden voor Noordmans’ denken over de volkskerk.⁴⁴ Noordmans’ denken over de zuiverheid van de kerk en solidariteit in de kerk tonen veel verwantschap met het denken van Augustinus.

---

³⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 386.

³¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 505-506.

³² Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder*, pp. 30-31.

³³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 503. Noordmans citeert in deze artikelen vrij slordig Hoedemaker. De strekking is echter goed begrepen. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 245.

³⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 505.

³⁵ Wassenaar, J.D.Th., ‘Noordmans over ‘Kerk en schare’. Terugblik en vooruitzicht’, *Kerk en Theologie* 48 (1997), p. 114.

³⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 504.

³⁷ Een organisatie waarin geen gekozen meerdere vergaderingen besturen maar benoemde bestuurscolleges. De taak van de synode behelste organisatorisch ‘op de winkel te passen’. Zie: Blei, Karel, *Noordmans* (Kampen: Kok, 2010), p. 123.

³⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 506.

³⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 509.

⁴⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6 (Kampen: Kok, 1986), p. 345.

⁴¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6, p. 347.

⁴² Eerder ‘gebruikt’ Noordmans Augustinus niet in zijn artikelen over de (volks)kerk, waardoor het niet waarschijnlijk is dat Augustinus toen al een inspiratiebron was.

⁴³ Blei, Karel, *Noordmans*, p. 98.

⁴⁴ Blei, Karel, *Noordmans*, p. 100. Ook de visie op gezag zal Noordmans geïnspireerd hebben. In het kader van de visie op de volkskerk van Noordmans doet dat nu echter niet ter zake.

Augustinus schreef⁴⁵ in een tijd dat er iets van 'directe, bijna aanschouwelijke heiligheid' te vinden is.⁴⁶ Augustinus kon zich echter niet in een klooster terugtrekken. Hij moest van een niet-perfecte kerk herder zijn.⁴⁷ Augustinus wilde dat in de kerk de waarheid centraal staat.⁴⁸ Maar de mens is niet op slag heilig. De zuiverheid van de kerk ligt niet in haar leden, maar in Woord en sacrament.⁴⁹ Het gaat er niet om wie de waarheid op zijn best kan schouwen, als de weg maar ingeslagen wordt die in aanschouwing zal eindigen.⁵⁰ Daarom is de 'band der liefde' in de kerk belangrijk. Die band der liefde moet er op gericht zijn een ander te helpen op de weg die tot aanschouwing leidt.

De 'band der liefde' is ook een centraal begrip in het denken over katholiciteit bij Augustinus. Toen Augustinus bisschop werd trof hij een verdeelde kerk aan. De Katholieke Kerk was soms kleiner dan de kerk van de donatisten.⁵¹ Augustinus wilde de kerk weer één maken. En dat deed hij door (betrekkelijk) mild te handelen.⁵² De reden hiervoor is dat Augustinus 'de nederige liefde als de band der kerk prijst tegenover de hoogmoed in het schisma.'⁵³ Deze band der liefde kan niet in een schismatische kerk werkzaam zijn, alleen in het grote geheel van een katholieke kerk.⁵⁴ In die laatste woorden klinkt Noordmans' visie op de volkskerk door. Het gaat hem in de volkskerk om de ene kerk voor het volk. Het is een kerk die voorzichtig omgaat met haar leden.⁵⁵

1.1.5. Reorganisatie

De 'band der liefde', het solidariteitsbeginsel, heeft Noordmans hoog staan. Vanwege dit beginsel wil hij reorganisatie van de kerk. In de jaren '30 wordt Noordmans actief in de reorganisatiebeweging. Eerder spreekt hij zich ook al uit voor reorganisatie. In een lezing in 1913 richt hij zich tegen de bestaande bestuursinrichting. 'Met voorzichtige, laten we zeggen vaderlijke hand worden we uit elkaar gehouden.'⁵⁶ Noordmans heeft hier principieel moeite mee. In de kerk moet elk lid lijden als er één lid lijdt. In de kerk is daarom dwaling een probleem van ieder lid.⁵⁷ Want: 'De rechte kerkelijke beweging is naar elkaar toe.'⁵⁸ Het klinkt als een samenvatting van het solidariteitsbeginsel.

In welke geest moet de reorganisatie plaatsvinden? Noordmans heeft er in 1913 een aantal - fragmentarische- gedachten over. De eerste hoorders van deze lezing weten niet welke kant Noordmans echt op wil.⁵⁹ Noordmans stelt dat in de Hervormde Kerk het gevaar aanwezig is dat Calvijn te slaafs nagevolgd wordt. Sommigen willen de kerk op precies dezelfde manier organiseren als de kerk van Calvijn in Geneve.⁶⁰ Calvijns gedachten zijn in beginsel sterk, maar moeten wel geactualiseerd worden. Er moet rekening worden gehouden met de opmars van de

---

⁴⁵ Ik volg Noordmans' interpretatie van Augustinus.

⁴⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3 (Kampen: Kok, 1981), p. 110.

⁴⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, pp. 115-116.

⁴⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 117.

⁴⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 118.

⁵⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 120.

⁵¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 139. De donatisten stonden een sterke nadruk op de christelijke moraal voor. Ze scheidten zich daarom ook af van de Katholieke Kerk.

⁵² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 142.

⁵³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 144.

⁵⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 147.

⁵⁵ Vanuit de 'band van de liefde' is Noordmans ook kritisch op een uiterlijk bijeenhouden van de kerk, zoals in de Rooms-Katholieke Kerk. Zie: Haarsma, Frans, *Geest en Kerk* (Utrecht: Bosch en Keuning, 1967), p. 170.

⁵⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 390.

⁵⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 391.

⁵⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 391.

⁵⁹ Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 218.

⁶⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 394.

zendingsbeweging.⁶¹ Deze beweging maakt duidelijk dat de tijd vraagt om krachten en genadegaven vanuit de gemeente. Want de tijd vraagt om dienstbaarheid vanuit de kerk.⁶² Noordmans wil de reorganisatie niet aanvatten zonder belijdenis. Er hoeft geen beginselloosheid van de kerk verlangd te worden.⁶³

In 1934 is Noordmans betrokken bij een reorganisatiebeweging, Kerkopbouw.⁶⁴ Hij heeft nu grondig nagedacht over de beoogde reorganisatie. Aan Indisch publiek legt hij uit wat het 'voorstel tot reorganisatie der Nederlandse Hervormde Kerk' van Kerkopbouw inhoudt. Op twee punten wordt er gestreefd naar reorganisatie: op het punt van de tucht en op het punt van het bereiken van de schare. Kerkopbouw wil de kerk reorganiseren door herstel van de presbyteriale structuur van de kerk.⁶⁵ Kerkopbouw wil een kerk waarin tucht uitgeoefend wordt. Ze begrijpt ook de angst van tegenstanders. Daarom krijgen kerkvisitatoren in het voorstel van Kerkopbouw een centrale plek in het toezien op de leer. De tucht krijgt zo meer een persoonlijk karakter en wordt meer pastoraal van aard.⁶⁶ Kerkopbouw wil tevens ruimte geven aan minderheden in de kerk, door het instellen van huis-of hulpgemeentes, gemeentes die naast de reguliere gemeentes staan om hen die het in de reguliere gemeentes niet kunnen vinden ruimte te geven.⁶⁷ Noordmans zelf hoopt dat deze huis-of-hulpgemeentes mogen dienen om het volk te bereiken. Dat is zijn ideaal met de huis-of-hulpgemeentes.⁶⁸

1.1.6. Conclusie

We komen terug op de vraag die we in dit hoofdstuk zouden beantwoorden. Hoe ziet Noordmans de volkskerk? De volkskerk is voor Noordmans een kerk die er principieel voor kiest om een kerk met een gemengd karakter te zijn. De kerk draagt onzuiverheid in zich omdat de heiligheid van de kerk niet in haar leden ligt. De heiligheid van de kerk ligt in Woord en sacrament. Omdat een volkskerk een gemengde kerk is, is het belangrijk om solidair te zijn met hen die, om wat voor reden dan ook, aan de rand van de kerk staan. De rand van de kerk noemt Noordmans 'schare'. Deze schare wil Noordmans graag bereiken. Daarom noemt hij de volkskerk 'methode'. De volkskerk is een methode om de schare te bereiken.

In Noordmans' dagen is het moeilijk om de diverse leden van de kerk bij elkaar te houden. De onderlinge solidariteit in de kerk staat onder druk, en (mede) daarom wil Noordmans de kerk reorganiseren. Hij wil allereerst dat de kerk zich belijdend uit gaat spreken. De kerk moet niet alleen maar mensen bij elkaar houden. In de tweede plaats wil hij dat de kerk de schare op gaat zoeken. Hij wil wegens zoeken om de schare te bereiken. Op dit punt moet de kerk dus méér volkskerk worden.

Over de twee punten van reorganisatie spreekt Noordmans zich uitgebreid uit in zijn geschriften. Deze twee punten houden sterk verband met Noordmans' visie op de volkskerk. In deze visie staan twee dingen centraal: de volkskerk is een kerk die onzuiverheid kan verdragen en de volkskerk is een methode om de schare te bereiken. We willen nagaan wat Noordmans zegt over belijdenis en tucht en over kerk en schare om zo nog beter zicht te krijgen op Noordmans' visie op de volkskerk. We zullen deze punten in de genoemde volgorde behandelen.

---

⁶¹ Een beweging die probeert de inzichten vanuit het zendingsveld vruchtbaar te maken voor de Nederlandse kerk.

⁶² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 395.

⁶³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 399.

⁶⁴ Als lid van het bestuur. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder*, p. 14.

⁶⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 163.

⁶⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 167, zie ook: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 183.

⁶⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 164.

⁶⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 165.

1.2. Visie op belijdenis en tucht

1.2.1. Het eschatologische karakter van de kerkelijke tucht

Om de vraag te beantwoorden hoe Noordmans over belijdenis en tucht denkt kijken we eerst naar een inzichtgevende publicatie over ‘het eschatologische karakter van kerkelijke tucht’. Deze publicatie viel precies voor een belangrijke synodevergadering van 7 tot 10 januari 1930. In deze vergadering werd een voorstel besproken waarin de kerk werd opgeroepen zich belijdend uit te spreken. Uiteindelijk is het voorstel verworpen.⁶⁹

Noordmans gaat in tegen professor Th. L. Haitjema, iemand uit de kring van de Confessionele Vereniging, die voor het genoemde voorstel was.⁷⁰ Haitjema heeft in een rede gesteld dat de christelijke vrijheid eschatologisch is, maar het kerkrecht niet. De ethische beweging verwijt hij dat die het precies andersom zegt. De ethische beweging zou dus zeggen dat het kerkrecht (en de tucht) eschatologisch is, maar de christelijke vrijheid een gegeven goed in het hier en nu. Probleem van Haitjema met de ethische visie is dat het geweten een heilig huisje wordt. Tucht kan nauwelijks uitgeoefend worden. Alles wordt aan God de Rechter overgelaten.⁷¹

Noordmans acht de geschetste tegenstelling niet zo absoluut. Hij ziet ook dat er twee verschillende posities ten opzichte van een ‘middellijn’ ingenomen kunnen worden. Eigenlijk zou er een positie mogelijk moeten zijn die precies op die middellijn ligt. J.H. Gunning Jr. is dat gelukt. Hij staat op het ethische standpunt maar weet heel goed dat de christelijke vrijheid ook eschatologisch is. Hij wil niet dat ieder in zijn eigen geweten uitmaakt wat goed is.⁷² Gevaar van de confessionele positie daarentegen is dat ze de betrekking van de tucht op het hiernamaals vergeten. Er is een drang om in het heden laatste oordelen te vellen. Dat is ook gebleken in de strijd om de proponentformule. In deze strijd stond de vraag centraal op welke manier proponenten zich verwant moesten weten aan de belijdenis. Confessionelen pleitten voor een strikte binding aan de belijdenis.⁷³ Door nu zo sterk in te zetten op tucht die door een synode wordt uitgevoerd willen ze de presbyteriale kerkorde voor geloofsorde inzetten. Dat is een gevaar voor het eschatologische karakter van de tucht.⁷⁴

1.2.2. Denken vanuit de vergeving

Noordmans vindt het dus belangrijk om in de kerk vanuit de vergeving te denken. In een ander artikel, het artikel *Leertucht* (1932) stelt Noordmans ook dat de kerk geen laatste oordelen kan vellen omdat de kerk leeft van de vergeving van zonden.⁷⁵ Noordmans zegt elders (in 1937) iets in dezelfde geest: ‘De leer is zelf barmhartig, en een leer die niet van Jezus Christus is, is onbarmhartig.’⁷⁶ In het artikel *Binnen de Pinkstercirkel* (1935), een instructief artikel voor leiders van jongerenkampen⁷⁷, werkt Noordmans de gedachte van een kerk die leeft van vergeving meer expliciet uit. Hij gaat in op het begrip ‘gemeenschap’. Dat begrip acht hij wezenlijk voor de kerk. Maar dan is het wel van belang te zien dat de gemeenschap begint bij het heilswerk van Christus. ‘De dood van Christus is het gemeenschap-vormend beginsel. De kerk verkondigt dat telkens aan de avondmaalstafel.’⁷⁸ In dit citaat is te zien dat de kerk voor Noordmans meer een heilsgemeenschap is dan een instituut.⁷⁹

---

⁶⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 84-85.

⁷⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 85.

⁷¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 82.

⁷² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 83.

⁷³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 84.

⁷⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 84.

⁷⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 107.

⁷⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 356.

⁷⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 2 (Kampen: Kok, 1979), p. 323.

⁷⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 2, p. 344.

⁷⁹ Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 120.

Noordmans is in zijn denken over de centrale plek van vergeving in de kerk duidelijk geïnspireerd door Gunning. Noordmans heeft hem persoonlijk meegemaakt.⁸⁰ Noordmans publiceert meermalen in 1930⁸¹ over Gunnings visie op de kerk. Hij maakt dan ook de ‘toepassing’ naar zijn eigen tijd.⁸² Gunning staat niet bekend als iemand die praktisch heeft bijgedragen aan de opbouw van de kerk. Zijn voorstellen worden vaak als onpraktisch ervaren.⁸³ Noordmans vindt Gunnings gedachten daarentegen zeer relevant.⁸⁴ Gunning spreekt uit dat het probleem van de kerk ‘hoger dan de kerk’ ligt, in de ‘toorn des Heren’.⁸⁵ Gunning lijdt aan die ‘toorn des Heren’. Hij verlangt naar een kerk die hem draagt.⁸⁶ De kerk is bij Gunning de ‘kerk der hope’, ze ziet vooruit.⁸⁷ Hij rekt met een Toekomst met een grote ‘t’. Dat is Gunnings geloofsrealisme.⁸⁸ De kerkorde dient er voor Gunning voor om voorwaarden te scheppen dat de vergeving der zonden in de kerk aan de leden kan worden overgebracht.⁸⁹ Voor Gunning betekent dit geen kerk zonder tucht. Wat betreft de belijdenis van de kerk moet er geen onduidelijkheid zijn.⁹⁰ Noordmans valt Gunnings analyse van het probleem van de kerk bij. Zo wordt duidelijk dat de voorzichtige visie op de tucht bij Noordmans samenhangt met een bepaalde visie op de komende komst van het Koninkrijk van God. In Noordmans’ inbreng in de strijd om de proponentformule⁹¹ is dit ook een belangrijk thema. Daarom willen we Noordmans’ inbreng in deze discussie nader bekijken.

1.2.3. Een eschatologische visie

Volgens Noordmans lijkt de positie van de confessionelen in de strijd om de proponentformule sterk en logisch. Maar door de belijdenis zo statisch te zien vergeet men de échte vragen die de tijd stelt.⁹² ‘Onder de scharen bevindt zich de Heer. (...) Het rumoer, het lijden en de ketterijen die rondom Hem openbaar worden hinderen Hem minder dan velen ons willen doen geloven. Ook in kerkelijke vragen geldt het: wat dunkt u van de Christus?’⁹³ Noordmans wil belijdend in zijn tijd staan, en niet strikt aan de vroegere belijdenis vasthouden.

De hoofdredacteur van het Hervormd Zondagsblad maakt door een ‘naschrift’ duidelijk dat hij vindt dat de positie van Noordmans voor te veel onduidelijkheid zorgt.⁹⁴ Door de Drie Formulieren niet te noemen in een proponentformule kan álles beleden worden. Dat is niet Noordmans’ intentie, maar wel het gevolg van zijn denken.⁹⁵ Noordmans reageert door aan te geven dat hij veel met de Drie Formulieren op heeft. Het is echter de vraag hoe ze gebruikt worden. ‘Het gaat er mee als met het portret van de voorzaat wanneer de nazaat beproefd wordt op z’n gelijkenis. Een goed mensenkenner (...) zou het schennis vinden om in de trekken van het beeld van de voorzaat veranderingen aan te brengen, maar evenmin eist hij dat de nakomeling in alles dezelfde trekken zal

---

⁸⁰ Blei, Karel, *Noordmans*, p. 21.

⁸¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 367.

⁸² Blei, Karel, *Noordmans*, p. 128.

⁸³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 354.

⁸⁴ Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk* (Groningen: Veenman, 1959), p. 149.

⁸⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 354-355.

⁸⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 356.

⁸⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 366.

⁸⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 360.

⁸⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 362.

⁹⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3, p. 363.

⁹¹ Een discussie met oude wortels die in Noordmans’ tijd weer een duidelijk stimulans krijgt. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 215-217.

⁹² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 445. Een dominant onderdeel van Noordmans’ denken. Ook later, in de jaren dertig houdt de tijd hem sterk bezig. Zie: Blei, Karel, *Noordmans*, pp. 135-137.

⁹³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 446.

⁹⁴ Een methode waarin Noordmans zich niet kan vinden. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 190.

⁹⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 448.

vertonen.⁹⁶ De belijdenis is voor Noordmans geen statisch monument. De kerk is onderweg en doet dit door steeds opnieuw tot belijden te komen.

Omdat de kerk geestelijk is, en niet juridisch, gelden er volgens Noordmans andere ‘spelregels’ in de kerk. Noordmans zet zich af tegen een nadruk op kerkrecht door te stellen: ‘De grote zaak waar het om gaat is deze: of men zich op de Wet moet bekeren of op het koninkrijk Gods.’⁹⁷ Noordmans wil hiermee zeggen dat hij een kerk wil die op Gods toekomst is gericht, en niet op Gods daden in het verleden. Hij wil geen kerk waarin de dynamiek weg is van de Geest die de kerk verder leidt.⁹⁸ Hier zien we waarom Noordmans het van belang vindt om te benadrukken dat de kerk een kerk is die belijdenis onderweg is. De kerk is pas in de toekomst volmaakt, ook in haar belijdenis. De bede ‘Uw Koninkrijk kome’ kan in de Hervormde Kerk oprechter gebeden worden dan in de Gereformeerde Kerk, met haar nadruk op de belijdenis.⁹⁹ Voordat het Koninkrijk gekomen is leeft de kerk in een bepaalde spanning: ‘De kerk mag niet zo voorzichtig zijn dat zij het gevaar van ketterijen en misstanden ontloopt. Zonder ketterijen krijgt ze geen dogma en zonder misstanden geen heiligheid.’¹⁰⁰

1.2.4. De belijdenis

In een kerk die gericht is op Gods toekomst kan de belijdenis een duidelijke plek hebben. In het artikel *Evangelie en Volkskerk* (1934) gaat Noordmans in op het Ontwerp van Kerkopbouw. Vanuit Kerkherstel was er kritiek gekomen op artikel 1 en 2 van dit Ontwerp¹⁰¹ waarin de belijdenis heel nadrukkelijk als een uitgangspunt en niet als een eindpunt wordt gezien.¹⁰² Noordmans verdedigt deze keuze. De belijdenis moet wat buiten een reorganisatievoorstel gehouden worden.¹⁰³ Kerkherstel wil een meer nadrukkelijke plaats voor de belijdenis. Dat is goed, als het respect betreft voor het verleden van een kerk.¹⁰⁴ Kerkherstel is echter te veel achterwaarts gericht.¹⁰⁵ Het probleem met de achterwaartse houding is dat de kerk niet in debat kan gaan met de grote schare om haar heen. Ze is naar binnen gericht en niet naar buiten gericht.¹⁰⁶ Noordmans wil naar voren met de kerk. De belijdenisgeschriften zijn in die weg niet ‘een stok om te slaan, maar een staf om te gaan’.¹⁰⁷

Noordmans verweert zich tegen de confessionelen die sterk de belijdenis benadrukken. Hij verweert zich ook tegen de vrijzinnigen die helemaal geen belijdende kerkorde wensen. Dat doet hij in de brochure *Kerkelijk denken voorwaarde voor kerkorde* (1938). Vrijzinnigen willen de belijdenis kerkordelijk zo veel mogelijk buitensluiten. Maar een kerkorde heeft juist een goede wisselwerking met de belijdenis nodig.¹⁰⁸ De belijdenis van de kerk maakt haar wezen uit. De kerkorde moet een bepaalde geest ademen, de geest van het Evangelie.¹⁰⁹

---

⁹⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 450.

⁹⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 482.

⁹⁸ In ‘Koninkrijk der hemelen’ werkt Noordmans deze gedachte breder uit. Zie: Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 65.

⁹⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 498.

¹⁰⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 253.

¹⁰¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 283. Voor een samenvatting van de kritiek: Blei, Karel, *Noordmans*, p. 144-146.

¹⁰² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 651-652.

¹⁰³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 284.

¹⁰⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 285.

¹⁰⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 286.

¹⁰⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 287.

¹⁰⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 458.

¹⁰⁸ Idem.

¹⁰⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 456.

1.2.5. De tucht

We willen nu ingaan op de tucht. Hoe moet die volgens Noordmans gestalte krijgen? In het artikel *Het eschatologische karakter van kerkelijke tucht* maakt Noordmans dit niet erg concreet. In *Kerkelijk denken voorwaarde voor kerkorde* stelt Noordmans dat de kerk nog niet volmaakt geestelijk is. Daarom kan ze machtsmiddelen niet helemaal ontberen.¹¹⁰ Ook in het artikel *Leertucht* (1932) wil Noordmans duidelijk maken dat de kerk niet zonder machtsmiddelen kan.¹¹¹ Hij formuleert een visie op de tucht voor Kerkopbouw.¹¹² Hij gaat hiervoor terug op Calvijn. Calvijn wilde de zichtbare kerk reguleren. De absolute eis van geloofs zekerheid kan in de zichtbare kerk niet gesteld worden. Er kan wel geoordeeld worden met het oordeel der liefde. Het oordeel wordt geveld op basis van geloofsbelijdenis, levensgedrag en deelname aan de sacramenten.¹¹³ Elders zegt Noordmans: 'Geen tucht wil zeggen: geen organisatie. En geen organisatie: geen belijden. En geen belijden: geen prediking. En geen prediking: geen geloof. 't Een hangt aan 't ander.'¹¹⁴

De tucht heeft betrekking op het openbare leven van de leden. In de calvinistische traditie staan handel en wandel vooraan in de tucht.¹¹⁵ De 'intima'¹¹⁶ worden beoordeeld door God. Als dit zo gesteld wordt is het lastig om te oordelen over de leer. Noordmans wil echter het oordeel over de leer niet vermijden. In de leertucht worden twee mijlen gegaan als men een mijl wil gaan. Maar er komen grenzen in zicht. Vanuit de nood kan en moet het tot een duidelijke belijdenis komen.¹¹⁷ Noordmans wil een kerk die met een duidelijke belijdenis de wereld in gaat.¹¹⁸ De tucht is ook noodzakelijk omdat er anders een 'volkskerk ad absurdum' ontstaat, een kerk die ieder vast wil houden ten koste van de waarheid. En dat zal alleen maar zorgen voor afsplitsing van orthodoxe leden.¹¹⁹

Als Noordmans betrokken is bij het ontwerp van de kerkorde van 1951¹²⁰ blijkt dat hij nog steeds waarde hecht aan tucht. Deze tucht moet 'in het midden van de tijd' plaatsvinden. Er moet niet streng de wacht gehouden worden bij de ingang van de kerk. Pas als er afwijkingen komen moet er tucht uitgeoefend worden.¹²¹ Deze tucht is vooral noodzakelijk als het ketterse gedachtegoed belemmerend werkt voor de kerk in het geheel.¹²² De tucht wordt op deze manier gekoppeld aan de missie van de kerk. De kerk wil in geduld en liefde duidelijk het heil in Jezus Christus belijden.¹²³

1.2.6. Het uitoefenen van de tucht

Wie mag de tucht uitoefenen? In *Kerkelijk denken voorwaarde voor kerkorde* gaat Noordmans ook in op deze vraag. Het reorganisatieontwerp van Kerkopbouw van 1933 legde de tucht in handen van mensen.¹²⁴ Dit gebeurde in de overtuiging en hoop dat mensen beter dan artikelen in staat zijn tucht

---

¹¹⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 484. De opmerking staat hier in het kader van een bespreking van een meerderheidssysteem in de kerk., waar Noordmans voor is. Zie ook: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland*, p. 229-230.

¹¹¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 110.

¹¹² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 106.

¹¹³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 107.

¹¹⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 301.

¹¹⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 108.

¹¹⁶ Namelijk de motieven van de gelovigen, hun persoonlijk geloofsleven.

¹¹⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 109.

¹¹⁸ Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk*, p. 169.

¹¹⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 110.

¹²⁰ Vanaf 1946. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder*, p. 15.

¹²¹ Balke W., 'Signalen van Noordmans', in: Balke, W., Beek, van de, A., Wassenaar, J.D.Th. (ed.), *De kerk op orde?* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001), p. 77.

¹²² Balke, W., 'Signalen van Noordmans', p. 78.

¹²³ Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 265.

¹²⁴ Zie: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 167.

uit te oefenen op pastorale wijze.¹²⁵ In het reorganisatieontwerp dat Noordmans bespreekt wordt de tucht aan classicaal vergaderingen toebedeeld. Omdat het besproken reorganisatieontwerp geen reglementaire plaats aan de belijdenis toebedeelt, maar er ruimte blijft voor geestelijk onderscheidingsvermogen, durft Noordmans de tucht wel aan de classicaal vergaderingen toe te vertrouwen.¹²⁶ Hier is sprake van een kleine verschuiving ten opzichte van 1930 toen hij het eschatologische karakter van de tucht in gevaar zag komen als de tucht in handen van een vergadering komt te liggen. Deze verschuiving kan geduid worden door Noordmans' relativering van kerkvormen: 'Het koninkrijk Gods is in de kerk nabij. Maar de stichting en inrichting der gemeenten en het organisatorisch verband daartussen is mensenwerk.'¹²⁷

In 1955 is Noordmans' voorkeur voor meer persoonlijke macht in de kerk duidelijk geluwd. In *Paulus komt en Petrus gaat* maakt Noordmans duidelijk dat hij een 'stuwung des Geestes' in de kerkgeschiedenis ziet. De Geest stuwde de kerkgeschiedenis in de richting van een presbyteriale kerkvorm. Het is verkeerd om daar achter terug te willen gaan.¹²⁸ Ook in de gesprekken over de kerkorde van 1951 bleek al dat Noordmans terughoudend geworden was voor persoonlijke macht, in de vorm van een visitator. Toch hield hij de deur voorzichtig open.¹²⁹ In 1955 lijkt de deur helemaal dicht.

1.2.7. Conclusie

We kunnen concluderen dat Noordmans eschatologisch spreekt over belijdenis en tucht. De kerk is onderweg naar een toekomst die volmaakt is. Die volmaakte toekomst kunnen we niet naar voren halen. Een kerk is nu altijd een onvolmaakte kerk. Dit is de reden om heel voorzichtig te zijn met het toepassen van tucht. De kerk kan geen laatste oordelen vellen. In eerste instantie ziet Noordmans de tucht daarom ook het beste geborgd bij een bisschoppelijke gestalte in de kerk. Later durft hij de tucht ook bij een kerkelijke vergadering neer te leggen. De eschatologische visie op de kerk zorgt er ook voor dat Noordmans de historische belijdenis enigszins relativeert. De Geest leidt de kerk naar de toekomst. Noordmans wil dat de kerk belijdend onderweg gaat. In die weg is de bestaande belijdenis bagage voor onderweg, maar niet het einde van alle tegenspraak. Een belijdende kerk is voor Noordmans van groot belang. Als het centrum van de kerk helder is, komt dit vanzelf ten goede aan de randen.

1.3. Visie op kerk en schare

1.3.1. Kerk en schare

We gaan nu nader in op de visie van Noordmans op kerk en schare. Dit thema wordt door Noordmans in *Iets over de volkskerk* als een belangrijk volkskerkelijk thema gezien.¹³⁰ Het thema van de schare komt duidelijk naar voren in het artikel *Kerk en schare* (4 november 1933).¹³¹ Noordmans houdt zich in dit artikel allereerst bezig met de vraag wat hij met de schare bedoelt. Hij positioneert de schare tegenover de gemeente. De gemeente is het deel van de volkskerk dat bewust participeert in de kerk. De gemeente is maar een kleine kring ten opzichte van de schare. De schare is het deel van de gemeente dat wel bij de kerk behoort maar niet actief participeert in de kerk.¹³² Een globale

¹²⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 471-472.

¹²⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 473.

¹²⁷ Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 54.

¹²⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8 (Kampen: Kok, 1980), pp. 429-451.

¹²⁹ Balke, W., 'Signalen van Noordmans', p. 77.

¹³⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1, p. 383. De schare is dus voor Noordmans al vroeg een belangrijk thema. Zie: Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk*, p. 156.

¹³¹ In 1946 kwam dit artikel uit als een meditatie in de bundel 'Zondaar en bedelaar'. Zie: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, pp. 69-72. Blijkbaar ziet hij zijn gedachten over kerk en schare als een contante factor. Hij kan het artikel in 1946 overnemen en hetzelfde zeggen als in 1933.

¹³² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 246.

grens tussen gemeente en schare is volgens Noordmans dus de grens tussen de kerkganger en het gemeentelid dat niet naar de kerk gaat. Dit betekent niet dat Noordmans deze grens heel scherp trekt. Noordmans verwijst voor zijn denken naar de Bijbel. Jezus ziet om naar de schare die de wet niet weet. En Hij wil de schare het Evangelie leren. De schare is er 'eer dan de gemeente'.¹³³

De schare kan de gemeente overweldigen. Noordmans ziet dit gebeuren in Duitsland. En 'het is in iedere volkskerk denkbaar dat de schare de wet der gemeente verzet'.¹³⁴ De schare kan een gevaar voor de kerk zijn. Ook op andere plekken spreekt Noordmans met enige zorg over de schare. In een meditatie over de zaaier ziet hij de scharen als de steenachtige grond. De scharen zijn 'licht ontvlambaar, maar eveneens spoedig geërgerd'.¹³⁵ Toch wil Noordmans aansluiten bij de traditie van de kerk waarin de schare als een 'voordeel'¹³⁶ wordt gezien. De schare geeft de mogelijkheid tot evangelisatie. Er is een aanknopingspunt voor de kerk om bij mensen te kunnen komen.¹³⁷

Moet de kerk zich van de schare ontdoen? Volgens Noordmans niet. Want 'geen lezer van het Nieuwe Testament zou die vraag bevestigend durven beantwoorden. Een kerk die de apostolische zending verloochent heeft opgehouden een christelijke te zijn'.¹³⁸ Noordmans wil wel werken aan een organisatie die rekening houdt met de schare. Jezus Zelf kende al een apostolische organisatie.¹³⁹ De schare moet ingedeeld worden. Dat is Schriftuurlijk omdat Jezus Zelf de schare ingedeeld heeft 'naar het getal van zijn jongeren'.¹⁴⁰ Noordmans bedoelt dat er organisaties moeten zijn die de schare bereiken. Elders -in *Heilig conservatisme* (november, 1933)- spreekt Noordmans uit dat een goede kerkinrichting ook wezenlijk is vanwege het gevaar dat de schare de wet van de gemeente verzet. Noordmans is bang voor Duitse toestanden in de kerk.¹⁴¹

1.3.2. De schare

In het artikel *Reacties op de reorganisatie-voorstellen* (1936) gaat Noordmans nader in op wat de schare inhoudt. Hij doet dit naar aanleiding van een tweetal artikelen in het *Akkoord*¹⁴², een later compromisvoorstel in de strijd om reorganisatie.¹⁴³ De artikelen gaan over hen die 'vervreemd zijn of zich vervreemden van de kerk'.¹⁴⁴ Er is bewust gekozen om niet te spreken over de schare. Dat zou zorgen voor een 'onnatuurlijke zalving' in een reglement. Noordmans wil ook niet in psychologische taal vervallen. 'Nog minder mag men zulke groepen idealiseren als 'eerlijke twijfelaars' of neutraliseren als 'moderne mensen'. Een kerkelijk statuut kan de taal van de psycholoog of de cultuurhistoricus niet overnemen.¹⁴⁵ Noordmans wil zélf vanuit een gelovig gezichtspunt over de schare denken. Hij ziet de schare als 'verloren schapen'. In de schare is er ook sprake van een elite - zo zegt Noordmans in 1955. Het zijn de misdeelden, de ellendigen.¹⁴⁶ Volgens Noordmans moet de

---

¹³³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 246.

¹³⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 247.

¹³⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, p. 114.

¹³⁶ Dit woord gebruikt Noordmans letterlijk in het artikel *Kerk en schare*.

¹³⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 246.

¹³⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 247.

¹³⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 247-248.

¹⁴⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 248.

¹⁴¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 161.

¹⁴² Deze artikelen gaan over het idee van de huisgemeentes. Kerkherstel had hier moeite mee. Om tot een concessie te komen werd voorgesteld de kerkenraad een grotere bevoegdheid te geven in de richting van (vervreemde) groepen. Dit zou met overgangsbepalingen -tijdelijke regels- moeten worden geregeld. Hierdoor zou de verdeeldheid niet gesanctioneerd worden door officiële regels. Zie: Blei, Karel, *Noordmans*, pp. 152-153.

¹⁴³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 351.

¹⁴⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 347-348.

¹⁴⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 348.

¹⁴⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, p. 294.

kerk een boodschap voor zondaars én voor bedelaars¹⁴⁷ hebben. Die laatste groep is lange tijd uit het oog verdwenen geweest.¹⁴⁸

In 1955 mediteert Noordmans in *Gestalte en Geest* over de schare.¹⁴⁹ In deze meditatie benadrukt hij veel meer het unieke van de schare. De schare was er drie jaar, de tijd dat Jezus op aarde was.¹⁵⁰ De schare en Jezus horen bijeen. Ze treden in het Evangelie vaak samen op. Het Evangelie kan niet zonder de schare.¹⁵¹ Jezus' apostolaat onder de schare was uniek. Letterlijk kunnen we dit apostolaat niet overnemen. Toch neemt de Geest nog steeds vertroosting uit dit Evangelie.¹⁵² De kerk is een andere gemeenschap dan Jezus en de schare. Toch is er verwantschap met de missionaire arbeid van de kerk: 'De vorm die het Evangelie tegenover de schare aanneemt is het apostolaat.'¹⁵³ Noordmans vat de schare in de Bijbel blijkbaar op als een nog steeds bruikbare metafoor.

1.3.3. Het opzoeken van de schare

Uit het voorgaande blijkt dat Noordmans de schare wil opzoeken.¹⁵⁴ Hij heeft er ook over nagedacht op welke manier dat zou kunnen gebeuren. In de tijd dat het reorganisatievoorstel van Kerkopbouw bijna uitkwam¹⁵⁵ hield Noordmans een lezing over de 'beginselen van het rapport'. Hij wil dat de kerk 'losser van de bodem' komt. Naast de cultusgemeente – de basisgemeente van de kerk, de plaatselijke gemeente- moet er ruimte zijn voor andere organen. De kerk moet gemobiliseerd worden als een heilsleger. Dat betekent dat het lokale karakter van de kerk minder centraal staat. De kerk heeft een bepaalde beweeglijkheid nodig.¹⁵⁶ Een cultusgemeente 'beheerst' niet heel een plaats, maar ze wil er wel aanspraak op maken.¹⁵⁷ Als het *Ontwerp* uitgebracht is schrijft Noordmans mee in de brochure *Reorganisatie-ontwerp Kerkopbouw toegelicht*. Noordmans stelt hier dat een gemeente alleen maar 'van' een plaats kan zijn als ze naast presbyteriaal ook apostolisch is.¹⁵⁸

Noordmans hoopt dat door het idee van de huisgemeente kringen buiten de gemeente weer gewonnen kunnen worden voor de kerk.¹⁵⁹ Hij lijkt hier te denken aan de schare, de randleden van de kerk. Noordmans denkt bij een huisgemeente aan de Nederlandse Christen Studentenvereniging (NCSV). Een organisatie die onder studenten werkt om hen bij het geloof te betrekken. Ook noemt Noordmans de 'radiopreek' en de 'jeugdkerk'.¹⁶⁰

---

¹⁴⁷ Een metafoor voor mensen die gekweld worden door lichamelijke en psychische noden.

¹⁴⁸ Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 55.

¹⁴⁹ Hiermee is ook te zien dat het denken over de schare een 'constante' is in Noordmans' denken. Zie: Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk*, p. 159.

¹⁵⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, p. 260.

¹⁵¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, p. 259.

¹⁵² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8, pp. 260-261.

¹⁵³ Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 69.

¹⁵⁴ Volgens Frans Haarsma is het denken over de schare met name ingegeven door de context waarin Noordmans opereerde. Noordmans wil wat betekenen voor de maatschappij die seculier wordt en komt zo op het idee van de schare. Zie: Haarsma, Frans, *Geest en kerk*, p. 185. Met deze these gaat Haarsma voorbij aan het gewicht dat Noordmans het begrip 'schare' toekent. Bijvoorbeeld in zijn stelling dat geen serieuze lezer van het Nieuwe Testament om de schare heen kan. Natuurlijk denkt Noordmans niet los van zijn tijd na, maar in zijn denken over de schare gebruikt hij de Schrift *als norm* voor de praktijk in zijn dagen.

¹⁵⁵ Waarschijnlijk 12 september 1933. Zie: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 200.

¹⁵⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 196.

¹⁵⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 197.

¹⁵⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 213.

¹⁵⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 218.

¹⁶⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 197-198.

De huisgemeentes worden ook voorgesteld met het oog op de richtingenstrijd in de kerk.¹⁶¹ Noordmans wil niet dat de huisgemeentes de gewone gemeentes in stukken snijden. Richtingen in de kerk moeten zich onder kerkelijke leiding naar elkaar toe bewegen.¹⁶² Vandaar dat de huisgemeente onder toezicht van de kerkenraad van de cultusgemeente zal staan.¹⁶³ Door groepen die zich in de cultusgemeente niet thuis voelen in een huisgemeente onder te brengen zal de kerk voor versplintering bewaard worden.¹⁶⁴ Belangrijk is: 'De cultusgemeente blijft het terrein der vervulling.'¹⁶⁵

Het is nooit van een huisgemeente gekomen. Jaren later -in 1954- geeft Noordmans een positief oordeel over het idee van de 'buitengewone wijkgemeente', een oplossing voor minderheden om een eigen kerkenraad te kunnen vormen.¹⁶⁶ Een oplossing die verder lijkt te gaan dan wat Noordmans in 1933 beoogt.¹⁶⁷ Noordmans is positief omdat met Pinksteren het 'plaatselijke geëlimineerd' werd. De heiligheid van de plaatselijke gemeente is niet absoluut. Het plaatselijke heeft een bepaalde openheid nodig om als kerk ook missionair te kunnen zijn.¹⁶⁸

Die 'eliminatie van het plaatselijke' noemt Noordmans al eerder. In *Reorganisatie-ontwerp Kerkopbouw toegelicht* noemt Noordmans de huisgemeente een 'uit de voegen trekken van het presbyteriale systeem'. De kerk wordt er niet mooier van, Dat hoeft ook niet.¹⁶⁹ De kerk moet mensen opzoeken. De huisgemeente moet functioneren, zegt Noordmans in *Terug tot de kerk*, als 'een arkje of barkje, dat vrij los in de kerkelijke wateren drijft en waarin wij de mensen willen nodigen binnen te gaan.'¹⁷⁰

1.3.4. De boodschap voor de schare

We gaan nu bekijken met welke boodschap Noordmans de wereld in wil gaan. In 1936 spreekt Noordmans over 'de kerk als zendingsprobleem'. Hij gaat, op aandringen van dr. H. Kraemer, in op de verhouding van de kerk en de zending.¹⁷¹ Met Kraemer stemt Noordmans in dat de kerk niet aan zending 'doet'. De kerk is geboren uit de zending van Christus en de zending van de apostelen.¹⁷² De kerk is zelf ook gezonden. Ze weet van een boodschap die mensen moeten horen omdat ze anders verloren gaan. Dé vraag in het kerkelijk vraagstuk is daarom hoe de kerk haar zendingskarakter kan bewaren.¹⁷³ Ook in Nederland is er 'geloofsmogelijkheid' voor dit Evangelie. Er zijn steden en dorpen waar mensen wáchten op het Evangelie.¹⁷⁴ De wereld heeft Christus nodig om weer echt mens te worden.¹⁷⁵ In dit artikel is te zien dat voor Noordmans het belijden van een kerk alles te maken heeft

---

¹⁶¹ Het bestaan van meerdere richtingen in een gemeente gaf nog al eens strijd. Vaak had één richting het in een gemeente 'voor het zeggen'. Gemeenteleden die van een andere richting waren moesten zich hier in schikken. Ze moesten bijvoorbeeld een andere prediking aanhoren dan ze eigenlijk wensten. Dit gaf strijd.

¹⁶² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 199.

¹⁶³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 217.

¹⁶⁴ Noordmans heeft zelf ook nadrukkelijk moeite met een al te veel uit elkaar houden van de richtingen in een gemeente. Zie: Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 114-116.

¹⁶⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 198.

¹⁶⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 633.

¹⁶⁷ Noordmans was voor een sterkere connectie tussen de cultusgemeente en de huisgemeente. De huisgemeente moest onder de kerkenraad van de cultusgemeente vallen. Het voorstel gaat ook minder ver dan Noordmans' idee van de huisgemeente. Noordmans is voor veel meer vrijheid in vormen zodat de huisgemeente missionair kan zijn. Zie: Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder*, p. 28.

¹⁶⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 632.

¹⁶⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 216.

¹⁷⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 254.

¹⁷¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 258.

¹⁷² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 259.

¹⁷³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 260.

¹⁷⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 260-261.

¹⁷⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 264.

met de missie van de kerk. Bewogenheid met de schare gaat samen op met een duidelijke boodschap.¹⁷⁶ Elders zegt Noordmans over de boodschap van de kerk aan de wereld het volgende: 'De wereld (...) merkt het spoedig genoeg of wij haar een stukje bedorven eigen christelijkheid brengen of dat wij haar onze eigen zonden brengen, zoals zij er uitzien als zij in het bloed van Christus gewassen zijn.'¹⁷⁷ Voor Noordmans is de kern van het Evangelie de verzoening in Christus. Daardoor wordt een mens echt mens.¹⁷⁸

In 1946 spreekt Noordmans voor een 'jongemensvereniging' in Wageningen.¹⁷⁹ In die lezing wordt duidelijk dat Noordmans niet vindt dat de kerk een boodschap heeft voor de politiek. Als de kerk de staat adviezen gaat geven is het gevaar groot dat ze te veel de zonde in zich opneemt.¹⁸⁰ De kerk doet een greep naar Gods Koninkrijk en stijgt boven aardse toestanden uit.¹⁸¹ Noordmans vindt wel dat gelovigen een taak hebben in deze wereld. Noordmans wil echter benadrukken dat er het gevaar van wereldgelijkvormigheid is. De kerk heeft éigen levensvormen nodig.¹⁸² Hij lijkt hier onder andere te doelen op vormen van huisgodsdienst.¹⁸³ Ook in de besprekingen voorafgaand aan de kerkorde van 1951 is het over het thema 'kerk en politiek' gegaan, in het bijzonder over kanselboodschappen. Noordmans komt in deze discussie met een vergelijkbaar maar ander argument: De kansel is de plek waar het Woord van God verkondigd wordt en geen plek waar de visie van een meerdere vergadering aan de orde moet komen.¹⁸⁴

Noordmans spreekt zich in *De kerk als zendingsprobleem* ook uit over de verhouding tussen de boodschap van de kerk, de belijdenis, en de charismata. Noordmans stelt dat orde gevaarlijk kan zijn voor de kerk als zendingslichaam. De orde kan slapende krachten in de kerk slapend houden. De kerk moet de charismata juist activeren.¹⁸⁵ Charismatische personen of groepen zijn vaak eenzijdig. Maar de kerk mag de steekvlam van het charisma niet doven.¹⁸⁶ Naast de charismata heeft de kerk een katholieke, belijdende, geest nodig. Een band der liefde.¹⁸⁷ Hoe ziet die belijdenis eruit? Ze vindt haar kern in de hoeksteen Christus.¹⁸⁸ De kerk moet van administratief lichaam weer een belijdende gemeenschap van gelovigen worden.¹⁸⁹

1.3.5. Kritiek op Kraemers apostolaatstheologie

In de jaren '40 ontpopt Kraemer zich als een voorvechter van een missionaire kerk. Noordmans is echter kritisch op de apostolaatstheologie van Kraemer. In het artikel *Militia Christi* (1946) uit hij deze kritiek. Noordmans heeft moeite met het centraal stellen van 'geloofsgehoorzaamheid' door Kraemer.¹⁹⁰ Kraemer gebruikt hiervoor het credo 'Jezus is Heer'. In de kerk gaat het volgens Kraemer om het absolute Heer-zijn van Jezus. Noordmans vindt dat Kraemer te extreem is én dat hij te veel op

---

¹⁷⁶ Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk*, p. 161.

¹⁷⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 542.

¹⁷⁸ Dit sluit goed aan bij de visie van Noordmans op de Reformatie. De Reformatie beoogde, volgens Noordmans, een humanisering van het leven. Door de gemeenschap centraal te zetten waarin de persoonlijkheid opgenomen maar niet opgeheven wordt. Zie: Blei, Karel, *Noordmans*, p. 57.

¹⁷⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6, p. 630.

¹⁸⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6, pp. 628-629.

¹⁸¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6, p. 628.

¹⁸² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6, p. 629.

¹⁸³ Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder*, pp. 23-24.

¹⁸⁴ Balke, W., 'Signalen van Noordmans', p. 85. Zie ook: O. Noordmans, *Verzamelde werken*, dl. 5, pp. 520-528.

¹⁸⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 265.

¹⁸⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 266.

¹⁸⁷ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 266-267.

¹⁸⁸ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 267.

¹⁸⁹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 267-268.

¹⁹⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 528.

Jezus focust.¹⁹¹ Jezus wordt Veldheer en de gelovige wordt soldaat. Dat komt zo in de Bijbel wel voor, maar heel beperkt. Veel meer wordt de gelovige 'slaaf' genoemd.¹⁹² Ook dát is uiteindelijk niet de meest geëigende uitdrukking van de verhouding Jezus-gelovige. Een gelovige mag zich kind weten.¹⁹³ Kraemer lijkt beïnvloed te zijn door de Islam. De Islam is de soldatenreligie bij uitstek.¹⁹⁴

Deze discussie lijkt ver af te staan van de concrete visie op kerkopbouw. Volgens Noordmans is dat niet zo. De hervormde kerken hebben zich instinctmatig van het gevaar van de soldatenreligie afgewend. Hoe? Door een sobere kerkinrichting. Het Evangelie was bedoeld voor het leven, maar de invloed is niet zo regelrecht. Er blijft een bepaalde soevereiniteit van het huiselijk en maatschappelijk leven. Er was geen sprake van een kerkinrichting waarin de mobilisatie van christenen een grote rol speelt.¹⁹⁵ 'De kerk mag (...) niet tot een orde worden. Zij heeft die brede openheid te bewaren, die haar tot een moederschoot maakt, waarin allen (...) een vrij gezicht hebben op het laatste wat haar Credo belooft: het eeuwige leven.'¹⁹⁶ Noordmans wil, kortom, een kerk die zich niet te veel richt op de moraal van de gemeente. Hij wil een kerk die de vergeving verkondigt.

1.3.6. Conclusie

We komen terug op de vraag hoe Noordmans over 'kerk en schare' spreekt. Noordmans gebruikt het Bijbelse begrip 'schare' om duidelijk te maken dat er in de gemeente een 'rand' is die niet actief meeleeft maar die de kerk wel in het oog moet hebben. Jezus' omgang met de schare zou de omgang van de kerk met haar randleiden moeten stempelen. Noordmans kijkt ook verder als hij het over de schare heeft. Hij gebruikt het begrip ook om het hele volk mee aan te duiden. Hij wil de schare opzoeken, mensen die zich vervreemden of al vervreemd zijn. De boodschap die hij aan de schare kwijt wil is de vergeving van de zonden. Noordmans is wars van een politieke of morele boodschap vanuit de kerk. Noordmans wil de schare opzoeken door huisgemeentes in te stellen, gemeentes die zich in het bijzonder richten op de schare en daarvoor ook vormen zoeken. Deze gemeentes zijn in principe van tijdelijke aard en kunnen ook ingesteld worden om recht te doen aan richtingsverschillen. Om de schare op te zoeken moet de kerk niet al te vast zitten aan het parochiale stelsel. De missie van de kerk gaat voor de plaatselijke eenheid van de kerk.

Om in het slothoofdstuk tot een waardering van de visie van Noordmans op kerk en schare te komen is het goed om te onderzoeken of zijn visie ook Bijbels-theologisch verantwoord is. Dat hopen we in het volgende hoofdstuk te doen. We gaan in op een aantal Bijbelteksten die Noordmans ter onderbouwing van zijn visie aanvoert.

---

¹⁹¹ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 529.

¹⁹² Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 530.

¹⁹³ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 531.

¹⁹⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 531-532.

¹⁹⁵ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 533.

¹⁹⁶ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 534.

Hoofdstuk 2: Noordmans' visie op kerk en schare exegetisch gewogen

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op kerk en schare na exegeese van de gebruikte Bijbelteksten?

Het thema 'kerk en schare' vormt, zoals we hierboven hebben gezien, een wezenlijk onderdeel van het denken van Noordmans over de volkskerk. Eén van de kenmerken van de volkskerk is dat ze methode wil zijn om de schare te bereiken. Volgens Noordmans komt dit voort uit een serieuze lezing van het Nieuwe Testament. Noordmans' visie op kerk en schare is gebaseerd op de omgang van Jezus met de schare. Noordmans gebruikt een aantal teksten expliciet. De volgende drie zullen we nader bekijken: Mattheus 5:1, Mattheus 9:36 en Johannes 7:49.¹⁹⁷ We zullen in deze drie teksten onderzoeken hoe de schare erin naar voren komt. Bij Mattheus 9:36 zullen we ook Mattheus 10 erbij betrekken. Steeds zullen we er kort bij stil staan hoe Noordmans' visie op kerk en schare zich verhoudt met de exegeese van een Bijbeltekst. In een korte slotconclusie komen we hier ook weer op terug.

2.1. De exegeese van Mattheus 5:1

2.1.1. De Bergrede

Jezus gaat de zogenaamde Bergrede uitspreken. Volgens sommige exegeten suggereert de benaming 'Bergrede' te veel dat Jezus algemeen ethisch onderwijs heeft. Er kan beter van een 'rede van discipelschap' gesproken worden.¹⁹⁸ Want Jezus zondert Zich af van de schare. Het heeft iets weg van ontvluchten, wat Jezus doet.¹⁹⁹ De schare laat in Mattheus 4:23-25 zien dat ze alleen maar in Jezus' wonderen en tekenen geïnteresseerd zijn. En dat is niet wat Jezus uiteindelijk te bieden heeft.²⁰⁰ Het kan ook wat minder sterk verwoord worden: Jezus ziet de schare en Hij trekt Zich terug om rustig onderwijs te kunnen geven.²⁰¹ Zijn discipelen mogen onderwijs ontvangen, de schare moet buiten dat onderwijs blijven.²⁰²

Deze tekst wordt door exegeten ook van een andere kant bekeken: Jezus is met de schare bewogen en gaat daarom onderwijs geven. Hij heeft gewacht totdat de scharen hem gingen volgen. Nú is het moment om onderwijs te geven. Jezus' weggaan van de schare is geen terugtrekken. Hij blijft ze met het onderwijs op het oog houden.²⁰³ In eerste instantie komen dan wel alleen de discipelen, maar blijkbaar komt ook de schare op naar de berg.²⁰⁴ In Mattheus 7:29 blijkt dat de schare ook meegeluisterd heeft naar de rede.²⁰⁵

2.1.2. De plaats van de schare bij de rede

Mattheus 7:29 moet inderdaad als sleutelvers gezien worden. De schare heeft meegeluisterd naar de rede, en dat heeft wat te zeggen over de aard van de rede. Een manier om recht te doen aan het feit dat de discipelen speciaal uitgenodigd werden om naar deze rede te luisteren is door twee 'ringen'

---

¹⁹⁷ Veel andere teksten noemt Noordmans niet. Andere teksten die hij noemt, zoals Markus 6:34, hebben inhoudelijk veel overlap met de nu gebruikte teksten.

¹⁹⁸ France, R.T., *The Gospel of Matthew* (NICNT; Grand Rapids: William B Eerdmans Publishing Co, 2007), p. 153.

¹⁹⁹ Hagner, Donald A., *Matthew 1-13* (WBC; Grand Rapids: Zondervan, 1993), p. 85.

²⁰⁰ Hagner, Donald A., *Matthew 1-13*, p. 86.

²⁰¹ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 156.

²⁰² France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 153.

²⁰³ Bruggen, van, J. *Matteüs* (CNT; Kampen: Kok, 2012), p. 81.

²⁰⁴ Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 82.

²⁰⁵ Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 83.

van luisteraars te onderscheiden. De discipelen zitten vooraan. Zij zijn de eerste hoorders van deze rede. De schare vormt de tweede ring.²⁰⁶

Een vervolgvraag is of de discipelen degenen zijn voor wie de rede bedoeld is,²⁰⁷ of dat de rede ook bedoeld is voor de schare.²⁰⁸ Omdat in dit gedeelte benadrukt wordt dat de discipelen uit de schare naar voren treden, is het goed om het onderscheid tussen discipelen en schare niet te klein te maken. De discipelen vormen een aparte groep luisteraars.²⁰⁹ In die zin kan er gesproken worden over een 'rede van het discipelschap'.²¹⁰ Aan de andere kant is er geen indicatie in de tekst te vinden van een negatieve visie op de schare. Jezus wilde hiervoor wonderen en tekenen doen, waar de schare bij was. Maar nu wil Hij blijkbaar in een rustige setting onderwijs geven.²¹¹ De schare vormt duidelijk niet de kerngroep, maar Jezus negeert ze niet.

Een interessante vraag is ook nog uit wat voor mensen de schare bestaat. Hiervoor moeten we terug naar Mattheus 4:23-25. In vers 25 gaat het over grote menigten die Jezus volgen. Ze komen uit allerlei gebieden. Ook uit Dekapolis en van over de Jordaan. Die gebieden behoorden in die tijd niet bij Israël. De beschrijving lijkt te willen aangeven dat er volgelingen zijn vanuit héél Israël, vanuit alle (vroegere) stammen. Het gaat om een 'volheid' van het hele volk. Het is dus waarschijnlijk dat degenen uit Dekapolis en van over de Jordaan Joden zijn. De schare bestaat dan uit Joden.²¹² Al kan het niet uitgesloten worden dat anderen die geïnteresseerd waren zich bij hen aansloten.²¹³

2.1.3. Conclusie

Noordmans gebruikt deze tekst om de bewogenheid van Jezus met de schare uit te drukken. Hij denkt dat de rede primair bedoeld is voor de schare.²¹⁴ Deze manier van omgaan met de tekst is niet in lijn met de tekst omdat er nadrukkelijk onderscheid wordt gemaakt tussen de schare en de discipelen. De rede is primair bedoeld voor de discipelen. Dit onderscheid tussen de schare en de discipelen maakt Noordmans in zijn actualisatie van het begrip 'schare' overigens ook: er is een gemeente en er is een schare. De schare is in deze tekst een groep Joden die in Jezus geïnteresseerd is, maar niet bij Zijn discipelen hoort of wil horen. In Noordmans' visie op de schare speelt dit idee ook sterk mee. De schare is een groep die niet helemaal verwijderd is van de kerk, maar op een bepaalde manier een lijntje met de kerk heeft. Daarmee doet hij recht aan het onderscheid tussen schare en discipelen. Ook hier betreft het een onderscheid in betrokkenheid op de zaak van het Evangelie, terwijl zowel de schare als de discipelen in aanraking komen met het Evangelie. Het begrip 'schare' is te gebruiken voor hen die zijdelings betrokken zijn op de kerk en het geloof.

2.2. De exegese van Mattheus 9:36

2.2.1. De nood van de schare

In dit gedeelte lijkt het geen twijfel dat Jezus bewogen is met de schare. Er staat dat Hij innerlijk met ontferming is bewogen. Er wordt een Grieks woord gebruikt waarin emotie en gerichtheid op actie samenkomen.²¹⁵ Jezus toont compassie. Maar met welke nood? Op die vraag worden (iets)

---

²⁰⁶ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7: A Commentary* (HERM; Augsburg Fortress: Fortress Press, 2005), p. 182.

²⁰⁷ Turner, David L., *Matthew* (BECNT; Grand Rapids: Baker Academic, 2008), p. 149.

²⁰⁸ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 182.

²⁰⁹ Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 82.

²¹⁰ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 153.

²¹¹ Hagner, Donald A., *Matthew 1-13*, p. 85.

²¹² Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 80.

²¹³ Turner, David L., *Matthew*, p. 140.

²¹⁴ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, p. 246.

²¹⁵ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, 373.

verschillende antwoorden gegeven. Duidelijk is dat Jezus – anders dan in de meeste gevallen- compassie toont met een meer universele nood.²¹⁶

De schare wordt gekenmerkt als ‘schapen zonder herder’. In het Oude Testament fungeert deze metafoor voor het volk Israël in nood. Het gaat nadrukkelijk om het héle volk dat in nood verkeert.²¹⁷ Over de nood wordt dus verschillend gedacht: 1. Het gaat om de nood van het gebroken bestaan. De schapen zijn vermoeid en verstrooid. Dat zijn zorgen die van buitenaf zijn aangedaan. De schapen kunnen niet meer verder. In de context is te zien hoe Jezus zieken weer opbeurt.²¹⁸ 2. Het gaat om een geestelijke malaise van het volk. In de Oudtestamentische teksten die deze metafoor kennen gaat de metafoor om geestelijke nood. En ook in Mattheus (10:6, 15:24) wordt de metafoor gebruikt voor algemene geestelijke nood.²¹⁹ 3. De nood is dat de geestelijke leiders geen leiding geven. Dat is het punt in de Oudtestamentische teksten die ten grondslag liggen aan deze metafoor. Jezus uit hier dus profetische kritiek.²²⁰

We kiezen ervoor de nood van de schare primair als geestelijke nood te duiden. In de Oudtestamentische teksten die ten grondslag liggen aan de metafoor die Jezus gebruikt is duidelijk te zien dat er een geestelijke nood beschreven wordt. Het doet geen recht aan de tekst om voorbij te gaan aan haar wortels in het Oude Testament. De geestelijke nood heeft er in de Oudtestamentische teksten ook (vaak) mee te maken dat de leiders van het volk het volk niet goed leiden. Als de metafoor ‘schapen zonder herders’ gebruikt wordt zal het idee van falend leiderschap ook meeklinken. Het valt op dat Jezus’ woorden klinken in een context waarin de lichamelijke nood van het volk te zien is. De lichamelijke malaise staat in verband met de geestelijke malaise. Jezus’ prediking van het Koninkrijk gaat ook samen op met het doen van wonderen. Jezus had de geestelijke én lichamelijke nood op het oog.

2.2.2. De missie van de discipelen

Discipelschap is in de rede van Jezus fundamenteel verbonden met omzien naar het volk.²²¹ De missie van de discipelen is tweeledig: genezen en preken. Sommige exegeten zeggen: Het preken gaat voor het genezen. Het gaat om de boodschap die klinkt, de wonderen ondersteunen die boodschap.²²² De vraag is of dat de bediening van de discipelen -en van Jezus Zelf- helemaal recht doet. De wonderen tonen zelf het Koninkrijk, de heelheid die er in het Koninkrijk is. De Heere is krachtig nabij.²²³

Jezus’ ontferming mag ook zijn weerslag vinden bij de discipelen. Zij worden uitgezonden naar de schare, de verloren schapen van Israël.²²⁴ Is dat niet heel exclusief? Juist in Mattheus komen de heidenen in het oog, waarom hier dan niet?²²⁵ We moeten bedenken dat er hier sprake is van een restrictie, maar niet van een ban op de missie onder de heidenen. Waarschijnlijk moeten we de restrictie zien als een tijdelijke restrictie tot de hemelvaart, het moment dat de discipelen naar alle volken worden uitgezonden.²²⁶

---

²¹⁶ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, 372.

²¹⁷ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 64.

²¹⁸ Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 167.

²¹⁹ Hagner, Donald A., *Matthew 1-13*, p. 260.

²²⁰ Turner, David L., *Matthew*, pp. 262-263.

²²¹ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 64.

²²² Hagner, Donald A., *Matthew 1-13*, p. 260.

²²³ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 75.

²²⁴ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 64.

²²⁵ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 381.

²²⁶ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 382.

We kunnen er van uitgaan dat de rede ook weergegeven is met het oog op de eerste lezers. Lezers die leven in een tijd van zending onder de heidenen.²²⁷ Opvallend is dat Mattheus zowel de term ‘discipelen’ als ‘apostelen’ gebruikt. De term ‘apostelen’ is een term die verwijst naar de missie van de eerste christenen die het Evangelie brengen naar alle volken.²²⁸ Ook bepaalde onderdelen van de rede, bijvoorbeeld de verzen 16-25, verwijzen voornamelijk naar de praktijk van de missie van de eerste christenen.²²⁹

2.2.3. Conclusie

In deze tekst bestaat de schare uit Joden in een geestelijk malaise, daarin in de steek gelaten door hun leiders. Noordmans peilt deze tekst goed door hem te betrekken op de missie van de kerk in het heden.²³⁰ De tekst heeft ook de missie op het oog onder de heidenen. In het verlengde van die missie gaat de kerk er nu op uit. In hoeverre het begrip ‘schare’ in deze missie over te zetten is, is de vraag. De schare was hier wel een heel bepaalde – met het Jodendom verbonden- groep. Ze hadden dus kennis aan God, waren min of meer religieus. Er is een band met het geloof. Op deze manier kan de kerk niet in het algemeen over haar missie spreken, daarvoor zijn de verschillen tussen de schare en hen die nu niet van God weten te groot. Wie nu niet gelovig is, weet doorgaans niets of heel weinig van het geloof. Het begrip ‘schare’ is echter wel over te zetten op de zogenaamde randleden van de kerk. Zij hebben doorgaans nog wel een band met de kerk en het geloof.

2.3. De exegese van Johannes 7:49

2.3.1. De schare die de wet niet weet

In dit vers komen we de schare op een andere manier tegen dan in de twee hiervoor besproken teksten. In plaats van de ontferming van Jezus over de schare komen we de houding van de Farizeeën ten opzichte van de schare tegen. En die houding is negatief. De term ‘schare die de wet niet weet’ houdt waarschijnlijk verband met de benaming ‘mensen van het land’ van Hillel. Die mensen van het land zijn onrechtvaardig, ze houden zich niet aan de wet. Dit roept bij de Farizeeën blijkbaar geen compassie op. Integendeel: ze laten de schare in hun onrechtvaardigheid.²³¹

In dit gedeelte spreken ze een vloek uit over de schare. Alleen het luisteren naar Jezus maakt iemand al vervloekt volgens de Farizeeën. Ze zijn snel in hun oordeel.²³² Ze betrekken dit oordeel ook gelijk op de soldaten. Vers 49 volgt uit vers 47 waar de soldaten retorisch gevraagd werden of ze misleid zijn. Zij worden nu ook weggezet als ‘schare die de wet niet weet’. Er klinkt geringschatting in door. De schare, dat zijn domme mensen.²³³ De Farizeeën spreken daarmee heel ongenueanceerd over de schare. Er wordt niet gezegd dat heel de schare gelooft, wel dat velen geloven, en dat doen ze nog besmuikt ook (vers 32).²³⁴ Ondertussen is iemand uit hun midden ook in de verleiding gekomen om naar Jezus te luisteren.²³⁵ De Farizeeën houden er een hiërarchisch model op na dat in de praktijk, door de houding van Nicodemus én door de twijfel onder de schare, helemaal niet blijkt te kloppen.²³⁶

---

²²⁷ France, R.T., *The Gospel of Matthew*, p. 380.

²²⁸ Luz, Ulrich, *Matthew 1-7. A Commentary*, p. 67.

²²⁹ Bruggen, van, J., *Matteüs*, p. 170.

²³⁰ Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5, pp. 247-248.

²³¹ Beasley-Murray, George R., *John (Second Edition)* (WBC; Grand Rapids: Zondervan, 1999) p. 120.

²³² Houwelingen, van, P.H.R., *Johannes* (CNT; Kampen: Kok, 2011), p. 180.

²³³ Zumstein, Jean, *Das Johannesevangelium* (KEK; Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016), p. 314.

²³⁴ Ramsey Michaels, J., *The Gospel of John* (NICNT; Grand Rapids: William B Eerdmans Publishing Co, 2010), p. 473.

²³⁵ Houwelingen, van, P.H.R., *Johannes*, p. 181.

²³⁶ Ramsey Michaels, J., *The Gospel of John*, p. 473.

Nicodemus laat door zijn vraag zien er anders in te staan. Hij stelt dat Jezus verhoord zou moeten worden om echt veroordeeld te kunnen worden. Zo zegt de wet het. En daarmee zegt hij ook: de Farizeeën zelf houden zich ook niet aan de wet.²³⁷ Daarmee zet Nicodemus de Farizeeën op gelijke voet met de schare die de wet niet weet. Hij doorbreekt de door hen gepropageerde hiërarchie.²³⁸ Hij laat daarmee ook zien dat een eerlijke rechtsgang gaat boven het beoordelen vanuit vermeende autoriteit.²³⁹

2.3.2. Conclusie

Deze Bijbeltekst laat goed zien dat er een verschillende omgang kan zijn met de schare. De Farizeeën gaan op een geringschattende manier met de schare om. Ze zetten de hiërarchie sterk aan. Jezus doorbreekt die hiërarchie juist. Voor Noordmans is deze tekst een reden om bewogen te zijn met de schare, zoals hij die in zijn tijd voor ogen ziet. Een schare die in de ogen van anderen als 'Jan Rap en z'n maat' wordt afgeschilderd. Noordmans verlangt een kerk die een moederschoot is, ook voor hen die er niet bij lijken te horen. Het is een terechte conclusie van Noordmans dat compassie met de schare implicaties heeft voor de manier van omgang van christenen en de kerk met hen die buiten de kerk staan of hen die lid zijn, maar niet meeleven. Noordmans wil zo ver gaan dat hij een kerk wenst die onzuiverheid met zich mee kan dragen. Zo'n gedachte ligt wel in lijn met dit Bijbelgedeelte, maar is er niet direct uit af te leiden.

2.4. Slotconclusie

Uit de voorgaande bespreking van Bijbelteksten en hun vergelijking met de visie van Noordmans kunnen we het volgende concluderen:

Noordmans gebruikt het begrip 'schare' als term om de rand van de kerk mee aan te duiden. In de teksten die we besproken hebben is de schare een groep van mensen die op het geloof betrokken is, maar zijdelings. De term 'schare' is daarom te gebruiken voor hen, al dan niet lid van de kerk, die zich aan de rand van de gemeente bevinden. Jezus' bewogenheid met de schare is een voorbeeld voor de kerk. We leren ervan de grenzen niet te strak te trekken. In de kerk betekent dit dat de randleden principieel als onderdeel van de kerk gezien worden. Jezus' bewogenheid met de schare is ook een voorbeeld voor de bewogenheid met mensen die helemaal niets met geloof hebben. Het begrip 'schare' is echter minder toepasselijk om te gebruiken voor een volk dat geen band heeft met de kerk, door bijvoorbeeld de doop. Dit begrip suggereert te veel dat er wel een band is met geloof in God of de kerk.

---

²³⁷ Houwelingen, van, P.H.R., *Johannes*, p. 181.

²³⁸ Beasley-Murray, George R., *John (Second Edition)*, p. 120.

²³⁹ Zumstein, Jean, *Das Johannesevangelium*, p. 314.

Deel 2:

Hedendaagse gedachten over de volkskerk

Hoofdstuk 3: Van der Graafs visie op de volkskerk

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie van Van der Graaf op de volkskerk in *Volkskerk in de marge*? We willen deze vraag beantwoorden door eerst goed naar Van der Graaf te luisteren, dan deze visie met de visie van Noordmans te vergelijken en tot slot op zoek te gaan naar de relevantie van Noordmans' denken in relatie tot het denken van Van der Graaf.

3.1. Visie op de volkskerk

3.1.1. De grond voor de volkskerk

Van der Graaf spreekt zich in de inleiding van *Volkskerk in de marge* uit vóór de volkskerk. Hij citeert dr. Ph. J. Hoedemaker: 'De kerk is volkskerk of zij is geen kerk.' Van der Graaf vindt dat de kerk in haar wézen volkskerk moet zijn.²⁴⁰ De Protestantse Kerk omvat volgens Van der Graaf nog steeds principieel het volk, in tegenstelling tot elke andere (belijdenis)kerk.²⁴¹ Formeel spreekt de kerkorde van de Protestantse Kerk uit dat de kerk een 'Christus-belijdende geloofsgemeenschap' wil zijn. In belijdende zin heeft zo'n geloofsgemeenschap hetzelfde karakter als de Christus-belijdende volkskerk.²⁴² Voor deze kerk neemt Van der Graaf het eerder al op: 'Het gaat om een volkskerk die in beweging is om het heil van mensen het hele volk in het blikveld heeft. Het gaat om een volkskerk waarin ook de levensverbanden in de samenleving vanuit het Evangelie zo mogelijk en waar mogelijk worden geraakt en bevrucht.'²⁴³

Van der Graaf rekent zichzelf als één van de belijders van de volkskerk. Hij baseert dit op 'enkele hoofdlijnen uit de Heilige Schrift'.²⁴⁴ Vanuit het Oude Testament valt de spannende relatie op tussen het volk en de profeten. Heel het volk is verbondsvolk. Heel het volk zou God moeten dienen, maar de 'ware kerk' is doorgaans kleiner. Toch blijft er een aanspraak op héél het volk.²⁴⁵ Jezus sluit aan bij de volkskerk van het Oude Testament. Hij ging om met tollenaars en zondaren. Hij had dus het volk op het oog.²⁴⁶ Opvallend in Jezus' bediening is dat de volkeren van meet af aan in het blikveld komen. Simeon zingt van zaligheid die voor alle volken is. In het zendingsbevel in Mattheüs 28 wordt nadrukkelijk gesteld dat alle volken moeten gedoopt worden. Massale doopbedieningen mochten daar het teken van zijn. In Openbaring 21:26 komen de volken ook weer in het gezichtsveld. Koningen van volken mogen hun heerlijkheid in het Nieuwe Jeruzalem indragen.²⁴⁷

Een ander belangrijk thema in de Schrift is de 'schare'. In de Evangelieën is de schare een groep rondom Jezus. De schare zoekt Jezus steeds op. Uit Johannes 12:30 blijkt dat de schare mag delen in het wezenlijke doel van het kruislijden van Christus: de eer van God. De schare kan Jezus ook zo weer in de steek laten. Jezus laat de schare echter niet los. Hij blijft met innerlijke ontferming over hen bewegen.²⁴⁸ Deze beweging kenmerkt een volkskerk. De discipelen worden in Mattheüs 10 uitgezonden naar de schare. Waarbij (vers 18) ook het getuigenis tot de heidenen een oogmerk is. De missie van de discipelen was toen het bereiken van de verloren schapen onder de Joden. Nu geldt de missie breder.²⁴⁹

---

²⁴⁰ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge* (Hoogeveen: Uitgeverij Jongbloed, 2012), p. 11.

²⁴¹ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 82.

²⁴² Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 88.

²⁴³ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 19.

²⁴⁴ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 44.

²⁴⁵ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 44-47.

²⁴⁶ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 48.

²⁴⁷ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 48-50.

²⁴⁸ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 51-52.

²⁴⁹ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 51

3.1.2. De toekomst van de volkskerk

In hoofdstuk 7 verkent Van der Graaf de toekomst van de volkskerk. Hij begint met de plaats van de volkskerk in de dorpen. Juist daar wordt de kerk echt als ván het volk ervaren.²⁵⁰ De kerkgebouwen staan in de dorpen centraal en dat is iets wat inwoners van het dorp vaak zo willen houden. Dit vraagt wel iets van de kerk: openstelling van de kerk, inspelen op calamiteiten. De focus moet zijn om in die activiteiten van Christus te getuigen.²⁵¹ Van der Graaf beseft echter dat er ook een andere kant is aan de volkskerk. De rand van de kerk is aanmerkelijk kleiner geworden en komt eigenlijk alleen bij begrafenissen in het zicht. Velen hebben geen enkele band met de kerk meer.²⁵² De volkskerk lijkt op zijn retour.

Van der Graaf houdt echter vol dat de kerk in haar wezen een volkskerk is. De kerk heeft een roeping voor het volk en zoekt haar heil. De kerk mag een spiegelbeeld zijn van Christus in Zijn koninklijke, profetische en priesterlijke ambt.²⁵³ De kerk is op Jezus' wijze koninklijk: dienstbaar, smaad en hoon verdragend, maar tegelijk de heerschappij van Christus proclamerend.²⁵⁴ De kerk is profetisch. Ze verkondigt Gods Woord. Dat doet ze met onderscheid. In de kerk zijn 'zwakken' en 'sterken'. Van der Graaf ziet daarom ruimte voor nieuwe gelovigen om in alternatieve samenkomsten samen te komen, als het doel is in te stromen in de reguliere gemeente.²⁵⁵ De kerk heeft ook een profetische roeping in de samenleving. In mededogen met de schare die de wet niet weet zal de kerk van Christus moeten getuigen.²⁵⁶ De priesterlijke roeping van de kerk is pastoraal en diaconaal. In de pastorale roeping mag de innerlijke ontferming van Christus over de schare leidend zijn. Er geldt: eerst de mens, dan de regels.²⁵⁷ In het diaconaat ziet de kerk de noden van de wereld. Ze wil die belangeloos lenigen. In dorpen en wijken van steden is de kerk zo kerk voor de buurt.²⁵⁸

Een volkskerk is missionair bewogen. De volkskerk wil de Joden een Jood en de Grieken een Griek zijn. De grenzen tussen het volk binnen en buiten de kerk zijn vloeiend.²⁵⁹ De kerk heeft in haar bewogenheid besef van de crisis waarin ons land verkeert. God wordt buiten het leven gehouden. De mens wil over zichzelf beschikken. Daartegenin moet de kerk het recht van de Eeuwige op de mens centraal stellen. Dat is de essentie van de theocratie. De theocratie is geen staatsvorm, maar levensnorm.²⁶⁰ De kerk wil heel het volk oproepen zich aan God en Zijn geboden te onderwerpen. Die rol is weggelegd voor de kerk, en niet voor de staat. Zo is de kerk theocratisch bewogen met het volk. De bewogenheid voor land en volk komt in een volkskerk ook tot uiting in een praktijk van voorbede en boete. In de boetedoening staat de kerk niet boven het volk, maar belijdt ze deel te hebben aan de schuld van het volk.²⁶¹

De boodschap van de kerk krijgt vorm in de confessie van de kerk. Die confessie dient geen statuut te zijn, maar een hartenklop. Op deze wijze kan het ook tot belijden in het heden komen.²⁶² De kerk weert wat haar belijden weerspreekt. De kerk doet dat in de praktijk vaak door de ketterij te bestrijden, maar de persoon die de ketterij verkondigt vrij te laten.²⁶³ Van der Graaf wil ook op deze

---

²⁵⁰ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 84.

²⁵¹ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 87.

²⁵² Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 89.

²⁵³ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 90.

²⁵⁴ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 91-92.

²⁵⁵ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 92-93.

²⁵⁶ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 95.

²⁵⁷ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 96.

²⁵⁸ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 97-98.

²⁵⁹ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 106.

²⁶⁰ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 108-110.

²⁶¹ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 110-111.

²⁶² Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, pp. 98-100.

²⁶³ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 102.

wijze tucht uitoefenen. Juridische tucht kan nauwelijks aan de orde zijn in een kerk die principieel de schare aanvaardt.²⁶⁴ Het luistert nauw in het functioneren van het belijden in de kerk. In hoofdstuk 6 maakt Van der Graaf duidelijk dat er het gevaar is dat er binnen de volkskerk toch een soort belijdeniskerk ontstaat. Dan wordt de belijdenis te juridisch opgevat. Hiermee ligt afscheiding op de loer.²⁶⁵

3.2. *Vergelijking en relevantie*

3.2.1. *Kwalitatieve volkskerk*

Als we de visie van Van der Graaf vergelijken met de visie van Noordmans dan valt de grote overeenkomst op. De visie van Noordmans is voor Van der Graaf zeer relevant. Van der Graaf wil dat de kerk een kwalitatieve volkskerk is, een kerk voor het volk. Voor deze gedachtegang beroept hij zich niet expliciet op Noordmans, maar vermoedelijk is hij hierin geïnspireerd door Noordmans.²⁶⁶ De concrete uitwerking van deze gedachte kent veel overeenkomsten met de visie van Noordmans. Ook Van der Graaf wil het volk bereiken door alternatieve samenkomsten. Evenals Noordmans wil Van der Graaf de cultusgemeente de kern van de kerk laten zijn. Het ideaal blijft dat er één plaatselijke gemeente is. Alternatieve samenkomsten moeten gericht zijn op de verbinding met en de inwijding in die plaatselijke gemeente.

De Bijbelse onderbouwing van de volkskerkgedachte komt bij Van der Graaf op een bredere manier dan bij Noordmans aan de orde. Hij wijdt er een heel hoofdstuk aan, hoofdstuk 4. Van der Graafs beschouwingen over de volkskerk van het Oude Testament en hoe Jezus hier bij aansloot komen bij Noordmans op deze manier niet voor. Bij Van der Graaf speelt tevens het verbond een grote rol. Bij Noordmans komt het verbond niet expliciet naar voren. Noordmans spreekt in het artikel *Waarom ben ik hervormd?* de gedachte uit dat de kerk een plek is waar een gelovige geplaatst wordt. Die gedachte is doorgaans op het verbond gebaseerd: God is de mens door de doop, in een bepaalde kerk bediend, voor. Daarom ben je in die bepaalde kerk geplaatst. Noordmans werkt dit echter niet uit, waardoor er hoogstens gezegd kan worden dat hij een verbondsmatige ondertoon heeft.

Van der Graaf sluit in zijn Bijbelse onderbouwing aan bij Noordmans' visie op de schare. Ook Van der Graaf ziet de ambivalentie van de schare. En ook hij wil de schare als een positieve mogelijkheid zien. Van der Graaf én Noordmans willen de schare niet afschrijven. Beiden gebruiken het begrip 'schare' dubbel. Aan de ene kant is de schare een begrip dat de randleden van kerk wil aanduiden, aan de andere kant wordt heel het Nederlandse volk bedoeld. Meer dan Noordmans spreekt Van der Graaf over een roeping van de kerk voor het volk in de brede betekenis. Gezien de veranderde context is dat wel verklaarbaar.

3.2.2. *Visie op de belijdenis en op het Koninkrijk*

In de visie op de belijdenis en op het Koninkrijk is er verschil te zien tussen Van der Graaf en Noordmans. Van der Graaf lijkt, in tegenstelling tot Noordmans, het gemengde karakter niet als een wezenstrek van de kerk te zien. Hij legt meer nadruk op het belijdende karakter van de volkskerk. Doordat Van der Graaf waarschuwt tegen een 'belijdeniskerk in de volkskerk' laat hij tegelijk merken dat hij niet zo'n strikte belijdenisvisie heeft als Noordmans' opponenten. In de praktijk staat Van der Graaf open voor een gemengd karakter van de kerk, maar in zijn kerkvisie neemt hij dit gemengde karakter niet op.

Noordmans' visie op de volkskerk hangt samen met zijn visie op het Koninkrijk. Noordmans legt er de nadruk op dat het Koninkrijk kómt. Er is nu sprake van een onvolmaakte kerk, de volmaakte kerk

---

²⁶⁴ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 104.

²⁶⁵ Graaf, van der, Jan, *Volkskerk in de marge*, p. 77.

²⁶⁶ De visie van Noordmans wordt namelijk elders in het boek wel besproken.

komt nog. Van der Graaf spreekt zich niet expliciet over het Koninkrijk uit. Door zijn grotere nadruk op het belijden van de kerk lijkt hij meer te verwachten van de kerk in het heden. Het betekent geen verschil in de omgang met ketterijen. Zowel Noordmans als Van der Graaf zijn erg voorzichtig wat betreft het sanctioneren van ketteren.

Het belangrijkste verschil tussen Van der Graaf en Noordmans is te vinden in de theocratische visie van Van der Graaf. Van der Graaf wil de kerk een profetische plaats geven in de samenleving. Noordmans is tegen zo'n rol voor de kerk. Noordmans vreest dat het in de kerk te politiek wordt. De kerk moet in de wereld laten zien dat er vergeving is in Christus. Dat zal Van der Graaf ook beamen. Door te benadrukken dat de kerk het recht van de Eeuwige op de mens centraal moet stellen legt Van der Graaf echter toch een ander accent dan Noordmans. Een accent dat, evenals bij Kraemer, de nadruk legt op de geloofsgehoorzaamheid. Noordmans zou vinden dat het Koninkrijk te veel op aarde wordt gelokaliseerd. Terwijl juist de bede 'Uw Koninkrijk kome' centraal moet staan in de kerk.

3.2.3. De relevantie van de visie van Noordmans

Van der Graaf laat zien dat de visie van Noordmans op de volkskerk nog steeds relevant kan zijn. Een kwalitatieve volkskerk kan in alle tijden functioneren. Een kerk kan in alle tijden er principieel voor kiezen kerk voor het volk te zijn. Een kerk kan in alle tijden er voor kiezen om open te staan voor een veelheid van mensen en gedachten in de kerk. Het zegt iets over deze tijd dat Van der Graaf zijn visie bewust vanuit de Bijbel probeert te onderbouwen, terwijl Noordmans dit meer impliciet deed. De volkskerk is geen gegeven in deze tijd, de relevantie moet (Bijbels) aangetoond worden. De visie van Noordmans is dus niet zonder meer toe te passen op het heden. Het vraagt een vertaalslag.

In het slothoofdstuk moet er teruggekomen worden op de vraag of de volkskerk een theocratisch karakter moet dragen. Tevens is het de vraag of we, na meer kritische stemmen gehoord te hebben, in kunnen stemmen met het idee dat de volkskerk in alle tijden kan functioneren. Hierbij kan de bredere Bijbelse onderbouwing die Van der Graaf geeft wellicht behulpzaam zijn.

Hoofdstuk 4: Kennedy's visie op de volkskerk

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie op de volkskerk van Kennedy in *Stad op een berg*? We willen deze vraag beantwoorden door eerst goed naar Kennedy te luisteren, dan deze visie met de visie van Noordmans te vergelijken en tot slot op zoek te gaan naar de relevantie van Noordmans' denken in relatie tot het denken van Kennedy.

4.1. Visie op de volkskerk

4.1.1. De maatschappelijke rol van de kerk

Kennedy wil in zijn boek *Stad op een berg* reflecteren op de plaats van de kerk in de samenleving.²⁶⁷ Kennedy doet dit als historicus en als iemand van niet-Nederlandse afkomst. Hij wil in zijn boek een aanzet geven tot discussie over de rol van de kerk²⁶⁸ in Nederland.²⁶⁹ Kennedy stelt dat de kerk een bijzondere maatschappelijke instantie is. De kerk is gericht op het sacrale en past daarom nooit helemaal in het veld van gewone maatschappelijke instanties.²⁷⁰ Toch is de kerk publiek. De verkondiging in de kerk, bijvoorbeeld, is gericht op iedereen.²⁷¹ De vraag is hoe de kerk publiek wil zijn maar niet óf de kerk publiek is.²⁷² Kennedy wil in zijn boek de vraag beantwoorden hoe de kerk de publieke rol zou kunnen innemen.²⁷³ Hij heeft dus een normatieve bedoeling met zijn boek.

Kennedy's boek kent een aantal beschrijvende hoofdstukken waarin nagegaan wordt welke rol de kerk in de geschiedenis heeft ingenomen. We zoomen in op hoofdstuk 2. In dit hoofdstuk gaat hij in op de rol van de twee grote protestantse kerken in die tijd, de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerk. Het bestuderen van dit hoofdstuk is nuttig om het normatieve hoofdstuk, hoofdstuk 5, beter te kunnen plaatsen. Kennedy beschrijft en evalueert in hoofdstuk 2 de rol die de kerk na de grondwetswijziging van 1848 heeft ingenomen. De kerk kwam in 1848 officieel los van de staat te staan.²⁷⁴ Kort samengevat heeft de kerk na 1848 de volgende vier rollen ingenomen: 1. De rol van een organisch onderdeel van de openbare orde. 2. De rol van een geestelijk zuurdesem. 3. De rol van een profetische criticus 4. De rol van een bron van sociaal kapitaal.²⁷⁵ Op deze vier rollen gaan we verder in.

4.1.2. Vier rollen van de kerk

In de praktijk is de kerk na 1848 in de eerste jaren nog steeds een fundament van de samenleving.²⁷⁶ Dat komt bijvoorbeeld tot uiting in de armenzorg die onder staatstoezicht staat, maar tot 1965 wordt uitgevoerd door de kerk.²⁷⁷ De kerk wordt in het uitvoeren van de armenzorg steeds meer overvleugeld door lokale overheden en (christelijke) verenigingen.²⁷⁸ In het midden van de negentiende eeuw heeft de Hervormde Kerk geprobeerd weer iets van een publieke rol in te nemen door zichtbaarder te worden, in kerkgebouwen, en in kerkdiensten met welbespraakte dominees.

---

²⁶⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2010), p. 19.

²⁶⁸ Hier en in het vervolg wordt het enkelvoud gebruikt. Dat wil niet zeggen dat Kennedy over één (landelijke) kerk spreekt, hier is de lokale gemeente (een kerk) bedoeld.

²⁶⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 1-3.

²⁷⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 8.

²⁷¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 22-23.

²⁷² Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 25.

²⁷³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 17.

²⁷⁴ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 42.

²⁷⁵ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 41.

²⁷⁶ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 43.

²⁷⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 45-46.

²⁷⁸ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 46.

Ook trouw-, doop- en begrafenisdiensten raken in zwang. Het volk wordt er echter nauwelijks mee bereikt.²⁷⁹ Buiten de kerk blijken organisaties toch krachtigere organen om de bevolking te bereiken.²⁸⁰

Gereformeerden en orthodox-hervormden benadrukken in deze tijd dat de kerk een geestelijk genootschap is die de wereld geestelijk moet beïnvloeden.²⁸¹ De kerk moet apart staan van de maatschappij en als gist op de maatschappij inwerken. Voor hervormden is de volkskerk het middel om de natie bij haar protestantse karakter te bewaren.²⁸² Via inwendige zending hopen zij randkerkelijken in te winnen voor het Evangelie.²⁸³ Voor gereformeerden werkt de beïnvloeding anders. Kuyper wil dat kerkleden de maatschappij beïnvloeden.²⁸⁴

Op een aantal uitzonderingen na spreekt de kerk zich tot de Tweede Wereldoorlog niet uit via kanselboodschappen.²⁸⁵ Gaandeweg groeit de behoefte aan een meer profetische kerk. Dit is te zien in het *Akkoord* van 1936.²⁸⁶ De kerk moet volgens dat *Akkoord* getuigen van de eis van Gods Woord op de enkeling en de maatschappij.²⁸⁷ De Tweede Wereldoorlog stimuleert dit verlangen. Met name hervormden willen niet toekijken naar wat de bezetter doet.²⁸⁸ De gereformeerden schrijven de kerk in eerst instantie geen profetische rol voor, maar in de jaren vijftig ontstaat onder hen een sterk maatschappelijk en ethisch gerichte theologie.²⁸⁹ Deze profetische rol van de kerk verzandt al snel. Dit komt door de afnemende invloed van de kerk, door de afnemende betrokkenheid op de kerk, door de vrij sterke scheiding van kerk en staat en doordat het grondvlak verdeeld is over de politiek boodschap van de kerk.²⁹⁰

In de huidige tijd neemt de kerk de rol van de dienende gemeenschap op zich. De kerk wil de stad, het dorp, de wijk dienen. De samenleving kan andersom de (menskracht van de) kerk goed gebruiken. Vanuit de samenleving is er (meer) behoefte aan de kerk als bron van sociaal kapitaal.²⁹¹ Binnen de kerken komt de ontdekking van deze rol onder meer door de evangelische beweging. Deze beweging stelt het 'private' van het geloof meer centraal en heeft innovatieve ideeën voor het bereiken van onkerkelijken.²⁹² De samenleving kan de kerk dus gebruiken. De Wet Maatschappelijke Ondersteuning is daar een duidelijk voorbeeld van. Maar het probleem is dat de kerk maar ten dele nodig is. Als kritische stem wil de samenleving de kerk niet gebruiken.²⁹³

4.1.3. de kerk als contrastgemeenschap

Kennedy maakt zich zorgen om de grote kerken. Ze lijken steeds minder in staat om de dienende rol op zich te nemen.²⁹⁴ Ook vraagt Kennedy zich af of de kerk zich op de dienende manier niet te veel

---

²⁷⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 47-48.

²⁸⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 49.

²⁸¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 51-52.

²⁸² Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 51.

²⁸³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 53.

²⁸⁴ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 52-53.

²⁸⁵ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 55.

²⁸⁶ Dit is het eerder genoemde akkoord tussen Kerkherstel en Kerkopbouw. Deze organisaties wilden samen optrekken in hun strijd om de vernieuwing van de kerk.

²⁸⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 56.

²⁸⁸ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 57.

²⁸⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 58-60.

²⁹⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 61-62.

²⁹¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 65.

²⁹² Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 67.

²⁹³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 69.

²⁹⁴ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 72.

vereenzelvigt met de samenleving.²⁹⁵ Met respect kijkt hij daarom naar de kleinere orthodoxe kerken. Zij overleven door hun identiteit te bewaren.²⁹⁶ En op z'n best spelen ze de rol die Kennedy graag voor zich ziet: die van een contrasterende gemeenschap.²⁹⁷ Kennedy wil een duidelijke scheiding van kerk en wereld. De kerk kan beter tegenover de wereld staan dan er voor de wereld zijn.²⁹⁸ Omdat de pretenties van de kerk nu eenmaal contrasteren met de pretenties van de maatschappij.²⁹⁹

Kennedy wordt in zijn denken over de contrastgemeenschap geïnspireerd door de doperse beweging. In die beweging wordt de kwaliteit van de christelijke gemeenschap centraal gezet. De waarde daarvan is evident nu het protestantse streven naar een samenleving genormeerd naar Gods gebod niet echt realistisch lijkt te zijn.³⁰⁰ In de Nederlandse gereformeerde traditie wordt dit denken voorzichtig overgenomen. Er wordt ingezien dat de kerk een 'nieuwe wijze van samenleving' is.³⁰¹ Dit idee vindt Kennedy relevant.³⁰² Kennedy gaat niet in alles mee met het doperse denken. Hij vindt het gevaarlijk dat er soms te veel focus komt te liggen op de ideale kerk tegenover een slechte wereld.³⁰³

Kennedy acht het goed voor de kerk dat ze contrastgemeenschap wordt. De kerk moet weer leren zich publiek 'op de kaart te zetten'.³⁰⁴ Het is ook goed omdat het activering van leden vraagt. Soms zijn er nu een aantal gelovigen die zich echt inzetten, terwijl het gros van een gemeente zich niét inzet.³⁰⁵ Een contrastgemeenschap is ook goed voor de samenleving: De leden van de kerk zijn een sociaal kapitaal voor de maatschappij. Maar dat moeten ze wel doen vanuit hun voedingsbron, het geloof. Zó hebben ze waarde.³⁰⁶ Verder heeft een democratie juist 'tegenas' nodig. Gelovigen die weten waarvoor ze staan kunnen dat geven.³⁰⁷

De kerk moet een tegencultuur in dienst van het algemeen belang worden. Deze gedachte ontleent Kennedy aan Tim Keller³⁰⁸, die wil dat zijn kerk de 'beste New Yorkers' in huis heeft.³⁰⁹ Kennedy spreekt liever over een contrasterende gemeenschap dan over een tegencultuur. In deze gemeenschap zal aandacht moeten besteed worden aan het leven als christelijke gemeenschap. De kerk is daarbij wel altijd gericht op de samenleving.³¹⁰ De eredienst is het brandpunt is van de kerk als gemeenschap.³¹¹ Hoe ziet de gemeenschap er concreet uit?

4.1.4. Kenmerken van de contrastgemeenschap

Ten eerste is de kerk gemeenschap van zorg. De kleine orthodoxe kerken zijn vaak hechte gemeenschappen.³¹² Deze vorm van gemeenschap vormt een getuigenis naar de buitenwereld toe.

---

²⁹⁵ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 123.

²⁹⁶ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 120.

²⁹⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 121.

²⁹⁸ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 124.

²⁹⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 125.

³⁰⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 126.

³⁰¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 128.

³⁰² Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 129.

³⁰³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 128.

³⁰⁴ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 130-131.

³⁰⁵ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 131-132.

³⁰⁶ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 133.

³⁰⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 134.

³⁰⁸ Kennedy noemt Keller expliciet. Hij maakt echter deel uit van een brede beweging.

³⁰⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 136.

³¹⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 137.

³¹¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 137-138.

³¹² Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 138.

De onderlinge liefde maakt indruk op een liefdeloze wereld.³¹³ Een kerk die met kleine kringen werkt kan hier sterk in zijn en ook een gemeente die als ‘herberg’ wil functioneren.³¹⁴ Ondertussen is het wel belangrijk voor de kerk om te investeren in mensen buiten de kerk. Het gevaar is groot dat de kerk zich alleen richt op haar eigen leden.

Ten tweede is de kerk gemeenschap van discipline. In de kerk is tucht van belang.³¹⁵ Daar zit een negatieve kant aan: de morele grenzen van de gemeenschap worden bewaakt. Dat is een risicovolle kant, want uitwassen zijn mogelijk. Daarom zijn er goede afspraken nodig.³¹⁶ De andere kant van discipline is positief: er worden in de kerk morele deugden geoefend. In protestantse kringen is men daar te huiverig voor geworden.³¹⁷ In onze individualistische tijd is het maar de vraag in hoeverre discipline mogelijk is. Het vraagt enige hiërarchie. En dat wordt nu moeilijk geaccepteerd. Kennedy wil geen verplichtingen. Hij wil wel dat er mogelijkheden in de gemeenten worden gecreëerd voor de ‘gewillige gemeenteleden’.³¹⁸

De kerk is drager van de traditie. Wie zelfverzekerd wil zijn in de wereld moet weten waar hij voor staat. De traditie die overgeleverd wordt moet een levende traditie zijn.³¹⁹ Naast de verworteling in het verleden mag er ook een wereldwijde band zijn en een band met de kerk van alle tijden. Het is gevaarlijk om alleen maar te focussen op de eigen traditie. Door als kerk er blijk van te geven breed en diep verworteld te zijn kan de kerk een rijk alternatief bieden voor een samenleving die hijgerig en oppervlakkig is.³²⁰

De kerk is communicatieve gemeenschap. Het gevaar bestaat dat een kerk niet communiceert met de samenleving. Dan laat ze dus ook geen contrast zien.³²¹ Kennedy wil dat de kerk ook iets te zeggen heeft tegen de samenleving, liefst via de media die in de samenleving zelf ook veel bereik hebben, zoals internet. De kerk moet daarin niet op een profetische wijze communiceren. Die manier van communicatie komt arrogant over. Het is beter te communiceren met in een vragende stijl.³²²

Zo schetst Kennedy een rol voor de kerk die afgedwongen is, omdat de kerk in de marge is terechtgekomen. Deze rol is aan de andere kant geen slechte rol, omdat het een rol is die dicht op de praktijk van de eerste christenen staat.³²³

4.2. Vergelijking en relevantie

4.2.1. De publieke rol van de kerk

Kennedy’s visie contrasteert met de visie van Noordmans. Dat heeft er niet alleen mee te maken dat Kennedy het verval van de volkskerk beschrijft, terwijl Noordmans nog van een volkskerk kon spreken. Noordmans neemt het op voor een kwalitatieve volkskerk. Voor zo’n volkskerk is het niet nodig dat de maatschappij grotendeels christelijk is. Noordmans spreekt duidelijk uit dat volkskerkelijk denken te maken heeft met een verlangen om de schare te bereiken. Dit verlangen heeft voor hem niet te maken met de grootte van de volkskerk. De volkskerk is een methode. Van

---

³¹³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 139.

³¹⁴ Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 139-140.

³¹⁵ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 140.

³¹⁶ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 141.

³¹⁷ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 142.

³¹⁸ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 143.

³¹⁹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 145.

³²⁰ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 146.

³²¹ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 147.

³²² Kennedy, James, *Stad op een berg*, pp. 148-149.

³²³ Kennedy, James, *Stad op een berg*, p. 151.

Kennedy valt te leren dat deze tijd wellicht vraagt om een andere methode. Hier komen we nog op terug.

Kennedy wil duidelijk maken dat een volkskerk met een profetische of diaconale pretentie in deze tijd niet meer kan functioneren. Dat déze volkskerk niet meer kan functioneren in deze tijd zou voor Noordmans geen probleem zijn. Bij Noordmans behoudt de kerk een stukje beslotenheid ten opzichte van de wereld. Hij is kritisch op een profetische rol van de kerk. Hij uit zich positief over de diaconale rol van de kerk, maar laat zich er maar zelden over uit. Noordmans zal het geen probleem vinden dat de kerk een minder grote publieke rol heeft. Hij zou het wel erg vinden dat de kerk minder publiek bereikt. Kennedy's conclusie naar aanleiding van zijn historische hoofdstukken dat de houding van de grote Nederlandse kerken niet relevant meer is raakt dus Noordmans' wijze van volkskerkelijk denken niet echt.

4.2.2. Verschil in kerkvisie

De visie van Noordmans en Kennedy botsen waar het de kerkvisie van Kennedy betreft. Kennedy opteert voor een contrastgemeenschap, dit is zijn 'methode'. Het contrast ligt voor een groot deel in de ethiek van de gemeente. Er wordt gezorgd in de gemeente, er worden deugden beoefend. De kerk heeft daarmee een andere functie in de wereld. De kerk valt niet op door een hoge moraal. Noordmans' kritiek op Kraemer kan ook op Kennedy's visie uitgeoefend worden. Kennedy creëert te veel een soldatenreligie. Hij stelt de geloofsgehoorzaamheid centraal. De kerk moet geen orde worden, want de kerk is een moederschoot. Noordmans wil geen 'christelijkheid' de wereld inbrengen, hij wil niet dat de kerk zou moeten opvallen door haar moraal, maar hij wil laten zien dat de gemeente van vergeving leeft.

Kennedy heeft ook oog voor een meer spirituele kant van de kerk. Hij benadrukt dat de gemeenschap voortkomt uit de eredienst en hij noemt de gemeenschap ook drager van traditie. Pas vanuit een spirituele verworteling kan de kerk de wereld wat te bieden hebben. Maar wát de kerk de wereld te bieden heeft is dat ze een andere manier van samenleven vormt. En dat is echt een ander 'aanbod' dan dat Noordmans de wereld doet.

4.2.3. De tucht

Een overeenkomst tussen Kennedy en Noordmans is te vinden in het denken van hen over de tucht. Ze zijn beiden erg voorzichtig met tuchtmaatregelen. En ze willen met name over het leven van gemeenteleden tucht uitoefenen. Kennedy laat hier nadrukkelijk de tijdgeest in mee wegen, voor Noordmans is het vertrekpunt een kerk met een gemengd karakter. Doordat Kennedy de kerk graag als gemeenschap van discipline ziet is het vooral een praktische overeenkomst. Principieel staan Kennedy en Noordmans er anders in.

4.2.4. De relevantie van de visie van Noordmans

Voor Kennedy is de visie van Noordmans nauwelijks relevant. Een andere tijd vraagt om een ander kerkmodel. Maar dat is niet het meest wezenlijke punt waarop Kennedy's visie contrasteert met Noordmans' visie. De volkskerk is voor Kennedy ook niet relevant omdat hij een ander soort kerk wil. Kennedy wil zich in de gemeente focussen op de moraal van de gemeente. Hij wil dat de kerk contrastgemeenschap wordt. Noordmans daarentegen zoekt het eigene van de kerk in de prediking van de vergeving. Hierdoor heeft de schare, die van dezelfde vergeving moet leven, ook een meer prominente plek in zijn denken over de kerk. Kennedy wil zich meer richten op de kern, op de gemeente. Noordmans' denken over de schare is daarmee voor Kennedy ook niet relevant.

In het slothoofdstuk zullen we de vraag moeten beantwoorden of onze tijd inderdaad vraagt om een contrasterende kerk. Welke rol moet de kerk innemen? Tevens is het de vraag wat er in de kerk centraal moet staan, de geloofsgehoorzaamheid of de vergeving. En wat betekent dit voor een visie op de volkskerk?

Hoofdstuk 5: Paas' visie op de volkskerk

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie van Paas op de volkskerk in *Vreemdelingen en priesters*? We willen deze vraag beantwoorden door eerst goed naar Paas te luisteren, dan deze visie met de visie van Noordmans te vergelijken en tot slot op zoek te gaan naar de relevantie van Noordmans' denken in relatie tot het denken van Paas.

5.1. Visie op de volkskerk

5.1.1. Kritiek op en waardering voor de volkskerk

Stefan Paas wil in *Vreemdelingen en priesters* nagaan wat het betekent voor christenen om in deze wereld missionair te zijn.³²⁴ De nadruk valt op 'in deze wereld'. We leven in een postchristelijke cultuur. En dat brengt met zich mee dat de kerk een minderheidspositie inneemt.³²⁵ In dat kader wil Paas ook nadenken over het missionaire model 'volkskerk'. De vraag is of dit model³²⁶ nog kan functioneren in een postchristelijke tijd.³²⁷

Paas spreekt eerst uit dat hij een volkskerk ziet als een kerk waarin religieuze en burgerlijke identiteit met elkaar verbonden zijn: 'Waar sprake is van een soort bijna automatische verbinding tussen kerkelijkheid en afkomst, kun je spreken van een volkskerk.'³²⁸ Hij onderscheidt vier kenmerken van een volkskerk: 1. God werkt via natuurlijke verbanden. Gezin en staat bijvoorbeeld. Theocratische gedachten zijn nauw verwant met volkskerkelijk denken. 2. Lidmaatschap van de kerk is ten diepste geen eigen keuze. 3. De kerk moet de overheid bij de les houden. 4. De institutionele eenheid van de kerk wordt benadrukt. Er zou één (protestantse) kerk moeten zijn.³²⁹

Paas vindt de volkskerk problematisch omdat 'eigen keuze' belangrijk is geworden. Levensovertuiging is in onze tijd een keuze geworden.³³⁰ Een manier om volkskerkelijk denken te blijven beoefenen is de categorieën zo ruim maken dat velen er inpassen. Maar dit wordt door de moderne mens als respectloos ervaren. Een begrensde kerkopvatting doet meer recht aan het moderne levensgevoel.³³¹

Door volkskerkelijke denkers wordt ook gesproken over een kerk voor het volk. Er is dan geen sprake van een kerk van heel het volk maar er is wel een verlangen om het hele volk te bereiken.³³² Paas ziet hier ook problemen. Het eerste probleem is dat burgerlijke en religieuze identiteit te nauw verbonden worden. Een echte Nederlander zou dan christen moeten zijn. Het tweede probleem is dat een echte Nederlander ook nog eens een bepaald soort christen moet zijn, namelijk een hervormde christen.³³³

In het volkskerkelijke denken ziet Paas nostalgie naar een verleden waarin de wereld en de kerk min of meer één waren.³³⁴ Dit is een onrealistisch verlangen en een onwenselijk verlangen. Is een

---

³²⁴ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), p. 15.

³²⁵ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 13.

³²⁶ Hij bespreekt ook andere modellen.

³²⁷ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 15.

³²⁸ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 62.

³²⁹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 63-64.

³³⁰ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 65.

³³¹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 66-68.

³³² Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 68-69.

³³³ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 69-71.

³³⁴ Hij signaleert dit probleem ook bij de andere modellen die hij bespreekt.

christelijk land denkbaar?³³⁵ Tevens is er het gevaar van instrumentalisering van de zending. Het gevaar is aanwezig dat de zending zich voornamelijk op invloed en macht gaat richten³³⁶ om zo de Christenheid weer enigszins vorm te geven.³³⁷

Paas signaleert ook sterke punten in het volkskerkelijke denken: 1. Geloven is meer dan een individuele keuze. Dit besef van het volkskerkelijke denken is een goede correctie op een al te grote nadruk op de eigen keuze. 2. De kerk, al maakt het niet uit wélke kerk, moet overal aanwezig en toegankelijk zijn. 3. De buitengrenzen van de kerk moeten niet al te sterk afgebakend worden. 4. De volkskerk laat zien dat leden altijd weer gechristianiseerd moeten worden.³³⁸

5.1.2. De priesterkerk

Paas ziet geen heil in de volkskerk. Hij biedt zelf ook een alternatief, de priesterkerk. Het meest beknopt geef Paas zijn visie weer in hoofdstuk 7. Dit hoofdstuk is concluderend bedoeld. Het grijpt vooral terug op de hoofdstukken 4,5 en 6.³³⁹ Waar nodig wordt in de beschrijving verwezen naar deze hoofdstukken.

Paas wil de minderheidspositie van de kerk 'ballingschap' noemen. Dit is een Bijbelse metafoor waarin onthechting en vervreemding hun plaats krijgen.³⁴⁰ Als minderheid moet de kerk het uit zien te houden te midden van een seculiere meerderheid. Deze tijd vraagt van een gelovige om 'een beetje eigenwijs zijn en daar lol in hebben.'³⁴¹ Grote verhalen om de neergang te duiden -zowel volkskerkelijke als neo-anabaptistische verhalen³⁴²- helpen niet verder. Deze grote verhalen gaan voorbij aan het contextuele karakter van de secularisatie.³⁴³

Een goede metafoor voor de kerk in ballingschap is die van 'priester'. Israël had de roeping priesterlijk aanwezig te zijn in de wereld. In de 1 Petrusbrief wordt deze roeping op de kerk betrokken.³⁴⁴ Het verschil tussen de kerk en Israël is dat de kerk weet van de grote Priester-Koning, Jezus Christus. Ze kan alleen maar in navolging van Hem priester zijn.³⁴⁵ De priesterkerk heeft een brede Bijbelse fundering. De geloofsgemeenschap wordt meerdere keren als een cultische gemeenschap gekenmerkt. Zij is een offer, vormt een tempel en is een gemeenschap van priesters.³⁴⁶

Een kerk mag priesterlijk aanwezig zijn in de samenleving. Zoals priesters een minderheid waren van het volk zo is de kerk een minderheid in de samenleving. Priesters zijn er ten dienste van het geheel. De priesterkerk zoekt de vrede voor de stad zonder dat ze verwacht dat de hele samenleving christelijk wordt. De kerk doet dat op volkskerkelijke wijze. Ze weet in te spelen op verschillende graden van betrokkenheid. Daarnaast is de kerk ook nadrukkelijk onderscheiden van de wereld. Groei, heiliging en discipelschap zijn belangrijke woorden. De kern van de gemeente is actief betrokken, de rand van de gemeente mag er wat verder vanaf staan. De priesterkerk legt nadruk op het centrum en niet op de buitengrenzen.³⁴⁷

---

³³⁵ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 110-111.

³³⁶ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 115-116.

³³⁷ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 113.

³³⁸ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 71-73.

³³⁹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 16.

³⁴⁰ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 127.

³⁴¹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 217.

³⁴² Met die laatste soort verhalen bedoelt Paas verhalen zoals die van Stanley Hauerwas. Zij zetten het grote verhaal van een kerk die een tegencultuur vormt centraal.

³⁴³ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 159.

³⁴⁴ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 186.

³⁴⁵ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 189.

³⁴⁶ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 219.

³⁴⁷ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 218-219.

5.1.3. Dimensies van de priesterkerk

De priesterkerk kent meerdere dimensies. De eerste dimensie is de gemeenschap. De kerk is geen optelsom van individuen. Ze is een priesterschap. In 1 Petrus 2:4-9 volgt het individuele op het collectieve. Omdat de kerk priesterschap is mogen gelovigen zich priesters weten. Deze volgorde moet niet omgedraaid worden.³⁴⁸ De gemeenschap is van belang omdat mensen tot hun bestemming komen in relaties. Gelovigen mogen deel uit maken van het leven van de Goddelijke drie-eenheid. Het gaat in het heil dus om de relatie, ook met de ander.³⁴⁹

Een gemeenschap is doorgaans effectief als hij klein is. Het is bijvoorbeeld makkelijker samen koffie te drinken of samen te eten.³⁵⁰ In de gemeenschapsvorming moeten twee dingen samen opgaan: gezamenlijk bezig zijn rond de Bijbel en betekenisvol aanwezig zijn in de buurt. Zo kan een gemeente een missionaire gemeenschap zijn.³⁵¹ Het past bij een gemeenschap in de ballingschap dat ze niet altijd begrepen zal worden door de buitenwereld. Ze heeft haar eigen taal en is een eigen 'stam'. Gastvrijheid en maatschappelijke inzet zijn wel noodzakelijk om anderen te bereiken.³⁵²

Een volgende dimensie van de priesterkerk is de zending. De kerk is niet 'van', 'voor' of 'tegenover' de wereld. De kerk vertegenwoordigt het volk bij God en God bij het volk. Daarmee kan ze de minderheidspositie aanvaarden als een roeping.³⁵³ De genoemde vertegenwoordiging kan vragen oproepen. Vervaagt de oproep tot bekering niet? Paas knoopt aan bij Bijbelgedeeltes die het hebben over plaatsvervanging. Allereerst noemt Paas de rol van het volk Israël tussen de volken. Die was priesterlijk. Ten tweede laat de Bijbel vaker zien dat gelovigen een rol hebben voor de ongelovigen. Abraham mag bidden voor het behoud van Sodom. In 1 Korinthe 7 spreekt Paulus van ongelovigen die in gelovigen geheiligd mogen zijn. Dit soort teksten moeten vooral als bemoediging gelezen worden, niet als excuus om niet te verkondigen.³⁵⁴

De kerk moet niet denken dat haar missionaire aantrekkingskracht ligt in morele superioriteit. In de wereld is ook veel goeds te vinden. Een priesterkerk vertegenwoordigt de mensheid bij God door te danken voor de goede gaven in deze wereld.³⁵⁵ Hiervoor zijn mensen nodig die de mensheid of de plaatselijke gemeenschap kunnen vertegenwoordigen. De kerk dient daarom zo veelkleurig mogelijk te zijn. Er zal aandacht zijn voor hen die 'zwak' en 'afwijkend' zijn. Zo wordt niet de volheid der kerk (kwantiteit) centraal gezet, maar de volheid van Christus (kwaliteit). De kerk moet voor Christus mooi zijn.³⁵⁶ Op deze manier sluit de kerk aan bij de visie van Joden in de diaspora op zending. Bekeerlingen waren tekenen van Gods grote toekomst. Een toekomst waarin vélen de God van Israël zouden dienen.³⁵⁷

Het denken over zending vanuit het priesterschap is een correctie op bepaald missionair denken van de negentiende eeuw dat nog steeds doorwerkt. In dit denken is evangelisatie bedoeld om mensen te laten ontkomen aan het oordeel van God. Natuurlijk is het antwoord op het Evangelie relevant. Maar er moet gewaakt worden voor geestelijke chantage. De apostelen brachten voornamelijk het

---

³⁴⁸ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 202-203.

³⁴⁹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 210.

³⁵⁰ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 220-222.

³⁵¹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 223-224.

³⁵² Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 164-165.

³⁵³ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 224.

³⁵⁴ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 225-227.

³⁵⁵ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 228-229.

³⁵⁶ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 229-231.

³⁵⁷ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 156-157.

góede nieuws. En hoe kunnen wij precies de grens trekken tussen wie er wel en niet behouden worden?³⁵⁸

Een derde en laatste kenmerk van de priesterkerk is de doxologie. In de kerk wordt God als God erkend. Primair is de doxologie lofprijzing. Maar met de erkenning van God als God komt ook de klacht mee.³⁵⁹ De doxologie komt op uit de herinnering van wat God gedaan heeft in Jezus Christus. Dit geeft doxologie iets niet-instrumenteels.³⁶⁰ De niet-instrumentele liefde van God mag ook uitgedeeld worden. De naaste wordt liefgehad omdat hij naaste is. Verder vertegenwoordigt de kerk de naaste bij God.³⁶¹ Op deze manier gebeurt het heil en mag er vooruitgekeken worden naar een tijd waarin het heil volledig gestalte krijgt. In de kerk is er een spiritualiteit van tekenen en voorproefjes³⁶²

5.2. Vergelijking en relevantie

5.2.1. De wenselijkheid van één kerk in Nederland

Paas beschrijft de volkskerk op een specifieke manier. Noordmans zal zich in delen van de beschrijving herkennen. Maar in grote delen juist niet. Met name het theocratische karakter van de volkskerk komt in Noordmans' visie op de volkskerk (juist) niet voor. Noordmans vindt het vierde punt dat Paas noemt, de eenheid van de kerk, wél van groot belang. Het idee van een volkskerk heeft bij hem te maken met een verlangen naar een katholieke kerk.

Paas' kritiek dat volkskerkelijk denken de eigen keuze van mensen niet respecteert raakt Noordmans' visie. Zijn visie op de volkskerk is sterk geënt op het idee dat er géén keuze is als het de kerk aangaat. Duidelijk komt dit naar voren in het artikel *Waarom ben ik hervormd?* Juist omdat Noordmans de Hervormde Kerk ziet als (een) katholieke kerk is er voor Noordmans geen reden om anders te kiezen. Noordmans opereert in een tijd waarin individualisme een minder grote plaats had. Toch is het denkbaar dat hij moeite zou hebben met de kritiek van Paas. Noordmans bestrijdt dan wel niet het individualisme, maar wel het afscheidingsdenken. Dat ligt dicht tegen het individualisme aan. Het is ook een zoeken naar een kerk die goed 'past'. Dat iemand van buiten de kerk niet altijd voor de cultusgemeente kiest, begrijpt Noordmans. Maar ín de kerk is de rechte kerkelijke beweging naar elkaar toe. Alleen als noodoplossing kan er enige ruimte gegeven worden aan richtingen in de kerk.

Paas vindt het een probleem dat elke christen hervormd zou moeten zijn volgens het volkskerkelijk denken. Noordmans vindt dat geen probleem. Zo belangrijk is voor hem de eenheid van de (protestantse) christenen. Afsplitsing is onnodig. Wat Paas kritisch bedoelt is voor Noordmans geen probleem. Dat betekent niet dat Noordmans andere christenen ziet als niet-ware christenen. Hij wil niet zeggen wie er al dan niet een ware christen is, hij wil alleen iets zeggen over de ware kerk. In onze tijd zou het waarschijnlijk betekenen dat Noordmans aan de ene kant zou erkennen dat er meerdere kerken zijn, maar aan de andere kant ook zou willen streven naar eenheid van deze kerken. Paas wil zich daarentegen neerleggen bij het feit dat er geen institutionele eenheid is.

5.2.2. Een verlangen voor de wereld

Paas stelt dat volgens het volkskerkelijke denken een echte Nederlander christen zou moeten zijn. Hier botst Paas' analyse met Noordmans' ideaal. Noordmans zou wénsen dat iedere Nederlander christen was. Maar hij zegt niet dat het iemand een minder Nederlander maakt als hij geen christen is. Noordmans wenst geen staatskerk.

---

³⁵⁸ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 232-234.

³⁵⁹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, pp. 235-236.

³⁶⁰ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 239.

³⁶¹ Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 241.

³⁶² Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters*, p. 242.

Paas' grootste probleem met de volkskerk is dat kerk en wereld te veel in elkaar grijpen. Vanuit Noordmans is het de vraag waarom dit zo'n probleem is. Als de situatie zo is, zoals in Noordmans' dagen, dan is dat op zich toch geen probleem? Het biedt alleen maar kansen. En als het niet zo is, zoals nu, dan is het toch geen vreemd verlangen dat een héél volk God gaat kennen? Noordmans wil wel grenzen bewaken. Kerk en wereld moeten niet de te veel een pact sluiten. De kerk heeft een eigen missie. De missie om vergeving van zonden te prediken. Paas' angst dat het volkskerkmodel een model is waarin de Christenheid een te grote plaats gaat innemen zou ook Noordmans' angst kunnen zijn. Het gaat hem niet om de Christenheid. Zijn verlangen is dat een volk Christus leert kennen.

5.2.3. Een priesterlijke volkskerk?

De priesterkerk houdt rekening met de minderheidspositie van de kerk, een positie die de kerk in Noordmans' dagen vreemd was. Noordmans kende wel afval, maar nog geen 'ballingschap' van de kerk. Het is een vraag of Paas' visie op de priesterkerk iets te zeggen kan hebben voor de visie van Noordmans. Zou er een priesterlijke volkskerk mogelijk zijn?

Deze vraag moet voornamelijk ontkennend beantwoord worden. Dat heeft te maken met het begrip 'vertegenwoordiging' dat Paas inbrengt. Hoewel Noordmans de kerk wel nadrukkelijk een gemengd karakter wil geven, betekent dit niet dat de kern, de gemeente, een vertegenwoordigende positie heeft voor de rand, de schare. Noordmans wil dat de kerk de vergeving de wereld inbrengt. De wereld, inclusief de schare én de gemeente, heeft Christus nodig om mens te worden. Paas zal dit niet ontkennen. Maar de urgentie van deze boodschap lijkt er af te zijn. Paas voelt aan dat de oproep tot bekering binnen zijn visie geen plaats lijkt te hebben. Hij wil niet af van de oproep tot bekering, maar is het lastig om die oproep te integreren in zijn visie. Door nadrukkelijk het tekenkarakter van de kerk in te brengen laat Paas merken dat de kwantiteit van de gelovigen er minder toe doet. Dat geeft lucht in een tijd waarin kerkgang daalt, maar de vraag is wel of dit recht doet aan de ernst die Noordmans voelt als hij denkt aan de schare. Hij vindt dat zij het Evangelie nodig hebben. Zonder het Evangelie is de mens verloren. Het is dan ook goed als vélen tot bekering komen. De vraag is of deze notie in de priesterkerk nog aanwezig kan zijn.

5.2.4. Een kerk met randen

Paas' nadruk op de kwaliteit van de kerk, de volheid van Christus, heeft ook overeenstemming met het denken van Noordmans. Noordmans wil in het geheel van de landelijke kerk groepen niet buitensluiten. Allen horen ze bij de kerk, in hun veelkleurigheid. Paas zoekt eveneens een katholieke kerk, maar dan meer op het vlak van de plaatselijke gemeente. Hij hecht er veel waarde aan dat de plaatselijke gemeente veelkleurig is. Op dit punt laat Paas een stukje waardering merken voor het volkskerkelijke denken.

Paas wil in de kerk denken vanuit het centrum. Als het centrum helder is kan het aan de rand 'rommelig' zijn. Hierin zou Noordmans hem bij kunnen vallen. Ook hij wil de focus leggen op het centrum, op het belijden. Als dit centrum helder is zal er vanzelf een positieve werking naar de rand uitgaan. Paas wil niet streng zijn in de tucht. Een doperse visie vindt hij op dit gebied te veel mensen buitensluiten. Ook Noordmans wil er voor waken om al te strenge grenzen te trekken. Bij zowel Noordmans als Paas heeft het er mee te maken dat zij de kern van het christen-zijn niet in de ethiek zien liggen. Paas wil waken voor morele superioriteit, Noordmans voor een soldatenreligie. Beiden hebben moeite met een vorm van geloof waarin de gehoorzaamheid van de gelovige centraal staat.

Voor beiden is het een belangrijke notie dat het niet aan de mens is gegeven om laatste oordelen te vellen. De mens weet niet wie er behouden is en wie niet. God weet dat alleen. Opvallend is dus de overeenkomst in het denken over het 'voorlopige' van de kerk. De kerk is een voorproefje van het

Koninkrijk. In de kerk moet het gebed 'Uw Koninkrijk kome' gebeden worden. En dat kan in een kerk met een wat meer gemengd karakter oprechter dan in een kerk die zuiver wil zijn.

5.2.5. De relevantie van de visie van Noordmans

Paas zoekt de nuance in zijn boek. En daarom probeert hij ook iets van de volkskerkelijkheid in zijn denken mee te nemen. De visie van Noordmans is voor hem relevant waar het de concrete plaatselijke gemeenschap betreft. Paas zoekt een kerk met 'rafelranden'. In Noordmans' woorden: Paas wil dat de kerk een moederschoot is, met een bepaalde openheid voor iedereen. Op dit punt heeft Paas dus nadrukkelijk affiniteit met het denken van Noordmans en acht hij het volkskerkelijke denken relevant. Vanwege deze openheid voor de rand van de kerk is Paas voorzichtig met de tucht. Deze voorzichtigheid kenmerkt ook Noordmans.

Op veel punten is de visie van Noordmans voor Paas echter niet relevant. Voor Paas zal Noordmans toch te veel in een klassiek evangelisatieschema denken. Noordmans wil te veel de wereld (weer) kerk maken. Hij begrijpt daardoor niet goed dat de kerk en de wereld afzonderlijk van elkaar mogen bestaan. Daarnaast zoekt Noordmans het te veel in één kerk. Hij gaat uit van de ene Hervormde Kerk. In onze tijd is dat ideaal verder weg dan ooit. Paas wil zich neerleggen bij een praktijk van een verdeelde kerk. Hij wil op deze manier respect hebben voor het individualisme in de samenleving.

In het slothoofdstuk is het belangrijk om terug te komen op de vraag of 'vertegenwoordiging' een adequaat begrip is om de missie van de kerk mee te beschrijven. Noordmans' verlangen voor de schare moet worden bevraagd. Is het goed om te verlangen dat een heel volk God leert kennen? Tevens is het de vraag of het in onze tijd nog zinvol is te verlangen naar een katholieke (protestantse) kerk.

Hoofdstuk 6: De visie op de volkskerk van het rapport *Kerk 2025*

In dit hoofdstuk wordt de volgende deelvraag beantwoord: Welke relevantie heeft de visie van Noordmans op de volkskerk na vergelijking met de visie op de volkskerk van het rapport *Kerk 2025*? We willen deze vraag beantwoorden door eerst goed naar het rapport *Kerk 2025* te luisteren, dan deze visie met de visie van Noordmans te vergelijken en tot slot op zoek te gaan naar de relevantie van Noordmans' denken in relatie tot het denken van het rapport *Kerk 2025*.

6.1. Visie op de volkskerk

6.1.1. Back to the basics

In *Kerk 2025* wordt een nieuwe weg gezocht voor de toekomst van de Protestantse Kerk in Nederland.³⁶³ In de loop der tijd heeft de Protestantse Kerk een (eeuwenoude) structuur opgebouwd. Die structuur drukt te zwaar op de kerk. De vraag is: hoe kan de kerk verder? Wat is er relatief en wat is er onopgeefbaar?³⁶⁴ *Kerk 2025* is opgebouwd uit meerdere delen. In de beantwoording van de deelvraag wordt deel 2B als uitgangspunt genomen. In dit deel worden de beoogde veranderingen aangegeven. Dit geeft een beeld van de concrete visie op de praktijk. Deel 2B is uitgangspunt, maar we zullen ook zien welke basis de beoogde veranderingen hebben. Die basis is in andere delen en hoofdstukken te vinden.

Bij de beoogde reorganisatie zijn drie principes leidend: transparantie, ruimte en eenvoud. Transparantie: een lichte vorm van kerk-zijn is nodig om de focus echt op kerk-zijn te richten, en niet op de organisatie van de kerk. Ruimte: de plaatselijke gemeente moet centraal komen te staan in de kerk. Juist ook om nieuwe ontdekkingen te doen op het gebied van kerkplanting en kerkgroei. Eenvoud: de huidige structuur is kwantitatief niet meer te handhaven. Mensen en middelen ontbreken. Het is zoeken naar een meer eenvoudige structuur die tegelijk kwalitatief is.³⁶⁵

Door de plaatselijke gemeente centraal te zetten kan de kerk 'back to the basics' gaan. Het centraal zetten van de plaatselijke gemeente past ook goed bij een presbyteriaal-synodale kerk, zo wordt elders in *Kerk 2025* gesteld. De kern van de kerk is de gemeenschap van de gelovigen, de plaatselijke gemeente.³⁶⁶ In die plaatselijke gemeente moet het om de 'basics' gaan. Die basics worden in drie kenmerken samengevat: De kerk is de plek waar mensen horen van vergeving, de plek waar mensen elkaar aanvaarden in Christus' Naam en de plek waar mensen horen hoe het 'goede leven' kan vormgegeven worden.³⁶⁷

6.1.2. Een lichtere structuur

De structuur van de kerk moet lichter worden om de plaatselijke gemeente meer centraal te kunnen zetten. De eerste 'last' die wordt besproken is die van de algemene kerkenraad. Het model van wijkkerkenraden en een algemene kerkenraad veronderstelt een homogene gemeente. De praktijk is vaak anders. In *Kerk 2025* wordt voorgesteld om alleen in homogene gemeentes de algemene kerkenraad te laten functioneren. In andere gevallen kan die net zo goed opgeheven worden.³⁶⁸ Ook wil *Kerk 2025* een andere invulling geven aan de classes. Het lukt nu niet om genoeg afgevaardigden te vinden voor de classes. Er wordt voorgesteld om naar minder classes te gaan en niet alle gemeentes altijd vertegenwoordigd te laten zijn in de classes. Per classis komt er een voorzitter die

---

³⁶³ Inmiddels is *Kerk 2025, een stap verder* uitgekomen, met een verdere uitwerking van de gedachten uit *Kerk 2025*. Een enkele keer zal er naar dit nieuwe document verwezen worden.

³⁶⁴ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025* (Goudriaan: de Groot Drukkerij, 2016), *Kerk 2025*, p. 3.

³⁶⁵ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 18-19.

³⁶⁶ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 15.

³⁶⁷ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 6.

³⁶⁸ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 20-21.

aandacht heeft voor de opbouw van het kerkelijk leven en de missionaire presentie in de regio. Daarnaast ontmoeten gemeentes elkaar informeel in kleinere verbanden.³⁶⁹ Hiermee wil *Kerk 2025* de ‘minimale structuur (...) vinden die nodig is om het evangelie te horen, te delen, een geloofsgemeenschap te zijn en getuige te zijn van God in deze wereld.’³⁷⁰

De voorzitter van de nieuw te vormen classis zal tevens een belangrijke taak krijgen in het ‘toezien’. Er wordt voorgesteld om hem de reguliere visitatie te laten waarnemen.³⁷¹ Hierdoor, en ook door de al genoemde nieuwe classisstructuur, zullen lokale gemeentes niet langs elkaar heen leven.³⁷² Ook zal de voorzitter de mogelijkheid krijgen besluiten te nemen in conflicten en de mogelijkheid om visitatie, bijzondere zorg of professionele hulp in te schakelen.³⁷³

6.1.3. Het parochiale stelsel

In hoofdstuk 2B van *Kerk 2025* wordt het parochiale stelsel besproken en er wordt voorgesteld om er afstand van te nemen. Op het moment is het zo dat aan ‘elke postcode een plaatselijke gemeente’ is verbonden. De vraag is of dat wenselijk is omdat het, in het geval dat er geen gemeente van de Protestantse Kerk is in een woonplaats, kan zorgen voor een erg theoretische verbinding met een plaatselijke gemeente van elders. Het echte kerk-zijn kan soms niet geregeld worden.³⁷⁴ Als een gemeente opgeheven wordt kan er een open plek vallen. Het voorstel is die ‘open plekken’ te accepteren en het idee van een volkskerk die overal aanwezig is te laten varen. Concreet kunnen leden die op zo’n open plek wonen lid worden van een andere gemeente in de Protestantse Kerk of lid worden van een ander kerkgenootschap ter plaatse.³⁷⁵ Landelijk zullen ze lid blijven van de Protestantse Kerk.

Het heeft echter de voorkeur de open plekken als een kans te zien. Het ideaal is dat er op een open plek een missionaire (huis)gemeente wordt gesticht.³⁷⁶ In de manier van omgang met de open plekken is te zien dat *Kerk 2025* er waarde aan hecht dat gemeentes lokaal zijn. De lokale gemeente kan een plek zijn in de globale samenleving waar mensen elkaar kennen.³⁷⁷ Ook is te zien dat *Kerk 2025* ruimte wil geven aan experimenten op het gebied van vormen van kerk-zijn.³⁷⁸

Een ander probleem met het parochiale stelsel is dat het niet werkt omdat veel kerkleden niet in hun eigen dorp, stad of wijk willen kerken. Naast de parochiale kerk is een keuzekerk gekomen. Het voorstel is om daaraan nog meer tegemoet te komen.³⁷⁹ Dit kan gebeuren door in een stad of regio veel nadrukkelijker gemeentes op ligging, kleur of profiel in te delen. Mensen moeten de keuze krijgen in welke gemeente ze willen kerken. Kerkordelijk moet dat uitgewerkt worden.³⁸⁰ Op deze manier wil *Kerk 2025* een manier van omgaan vinden met een cultuur waarin individuele keuzes centraal zijn komen te staan.³⁸¹ In *Kerk 2025 – een stap verder* blijkt dat hierdoor ook een missionaire

---

³⁶⁹ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 21-22.

³⁷⁰ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 10.

³⁷¹ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 23. Hier wordt voorgesteld om deze visitatie eens in de zes jaar plaats te laten vinden. *Kerk 2025 – een stap verder* spreekt over eens in de vier jaar. Plaisier, Arjan, *Kerk 2025 – een stap verder* (Goudriaan: de Groot Drukkerij, 2016), p. 8.

³⁷² Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 16.

³⁷³ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 22-23.

³⁷⁴ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 24-25.

³⁷⁵ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 25.

³⁷⁶ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, pp. 25-26.

³⁷⁷ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 9.

³⁷⁸ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 10.

³⁷⁹ Nu is er al veel mogelijk. Er is de mogelijkheid tot perforeren. Op elke plek in Nederland kun je lid worden van elke gemeente in de Protestantse Kerk.

³⁸⁰ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 26.

³⁸¹ Plaisier, Arjan, *Kerk 2025*, p. 8.

keuze gemaakt kan worden. Op deze manier kan er beter omgesprongen worden met verschillende mentaliteitsgroepen in de samenleving.³⁸²

6.2. Vergelijking en relevantie

6.2.1. De missie van de kerk

Noordmans zou veel herkennen van de in het rapport aangesneden problematiek. Hij zou ook met veel ideeën in kunnen stemmen. Hij wil zelf een bepaalde vrijheid creëren in de presbyteriale structuur, en in het rapport is te zien dat die vrijheid is genomen. Een belangrijk punt van het rapport is dat er gesteld wordt dat de kerk er mee moet leven dat er open plekken zijn. Die open plekken zouden voor nieuw elan moeten zorgen. In dat laatste is de visie van Noordmans te herkennen, al kende hij nog geen open plekken. Noordmans zoekt een weg om de schare te bewerken, een weg buiten de cultusgemeente om. Het is de vraag of Noordmans er gelukkig mee zou zijn dat de pastorale zorg aan een ander kerkverband werd gegund. Daarvoor hield hij te veel vast aan de Hervormde Kerk als dé volkskerk. Maar hij had zich waarschijnlijk niet kunnen voorstellen hoe gefragmentariseerd het kerkelijk leven op dit moment is.

Kerk 2025 ademt een geest waarin de missie van de kerk centraal wordt gezet. In Noordmans' termen zou je kunnen zeggen: de kerk moet de schare (weer) gaan opzoeken. Hiervoor moet een oude kerkorde niet belemmerend werken. De geest van *Kerk 2025* past dus heel goed bij Noordmans' volkskerkelijke streven. Hij wil dat de kerk een kerk voor het volk is, en dat wil de Protestantse Kerk blijkens het rapport ook zijn. Noordmans wil daarvoor alternatieve wegen gaan, en *Kerk 2025* wil dat ook. Er zou zelfs gezegd kunnen worden dat er nu (pas) ruimte is gekomen voor zo iets als een huisgemeente.

6.2.2. Solidariteit in de kerk

Noordmans zou niet onverdeeld gelukkig zijn met het rapport. Problematisch zou het voor Noordmans worden dat de solidariteit in de kerk onder druk komt te staan. Het is goed voorstelbaar dat Noordmans moeite zou hebben met de beoogde lichte classisstructuur. Deze structuur zorgt er voor dat gemeentes elkaar minder vaak ontmoeten. En wat doet dit met de onderlinge solidariteit? Als Noordmans zich hiermee zou kunnen verenigen dan zou hij wel nadrukkelijk willen inzetten op de ontmoetingen binnen de zogenaamde 'ringen'. Ontmoeting in de kerk is wezenlijk voor hem. Een nadruk op de missie van de kerk, Noordmans zeer eigen, zal niet ten koste moeten gaan van de onderlinge solidariteit in de kerk.

Meer principieel zou Noordmans moeite hebben met de 'keuzekerk' die *Kerk 2025* wil honoreren. In dit idee van een keuzekerk wordt de eigen keuze van mensen maximaal gehonoreerd. Mensen mogen kiezen voor een gemeente die het meest bij hen past. In zekere zin lijkt dit op het zoeken naar een zuivere kerk door de gereformeerden in Noordmans' dagen. Noordmans zou vermoedelijk negatief tegenover een 'keuzekerk' staan. In de kerk moeten we elkaar niet loslaten. Door een 'keuzekerk' zodanig te faciliteren wordt de roeping van gemeenteleden naar elkaar toe losgelaten. Niet voor niets hoopte Noordmans dat het voorstel van de huisgemeente met name missionair ingezet zou worden. Sowieso hield hij er aan vast dat het een weg zou moeten zijn om uiteindelijk (weer) bij de plaatselijke gemeente gevoegd te worden. Aan de ene kant wil Noordmans de presbyteriale structuur elimineren, aan de andere kant wil hij de eenheid van de plaatselijke gemeente toch niet opgeven.

6.2.3. De relevantie van de visie van Noordmans

In *Kerk 2025* wordt met name het verlangen van Noordmans om het hele volk te bereiken serieus genomen. de Protestantse Kerk wil een kerk zijn die de 'schare' opzoekt. Daarvoor mag de kerkorde

---

³⁸² Plaisier, Arjan, *Kerk 2025 – een stap verder*, p. 19.

geen belemmering vormen. De visie op kerk en schare van Noordmans noemt het rapport niet, maar zou zo maar ten grondslag kunnen liggen aan het missionaire verlangen van het rapport. Voor *Kerk 2025* is vooral Noordmans' visie op de eenheid van de kerk niet meer relevant. *Kerk 2025* wil zich neerleggen bij de situatie van de kerk waarin individualisme een grotere plek is gaan innemen.

In het slothoofdstuk moeten we de vraag beantwoorden of de keuze voor het meer tegemoetkomen aan de 'keuzekerk' een verstandige aanpassing aan de tijdgeest is. Een daaraan verwante vraag is hoe belangrijk het parochiale stelsel voor de volkskerk is. Een derde belangrijke vraag is hoe wezenlijk de structuur van een kerk voor de kerk is. Hoe 'licht' kan die structuur zijn?

Deel 3:
De relevantie van Noordmans' visie op de volkskerk

Hoofdstuk 7: De relevantie van Noordmans' visie op de volkskerk

In dit slothoofdstuk komen we terug op de hoofdvraag van het onderzoek. De hoofdvraag is: Hoe kan de visie van dr. O. Noordmans op de volkskerk relevant zijn voor het denken over de kerk anno 2017 wanneer deze visie vergeleken wordt met de visie op de volkskerk in een aantal hedendaagse publicaties, namelijk *Volkskerk in de marge* van Jan van der Graaf, *Stad op een berg* van James Kennedy, *Vreemdelingen en priesters* van Stefan Paas en het rapport *Kerk 2025*, geschreven door Arjan Plaisier?

7.1. De kwalitatieve volkskerk

Allereerst moet vastgesteld worden dat de tijd sinds Noordmans veranderd is. Noordmans zag in zijn dagen al secularisatie, vooral in de steden. Maar de kerk was in zijn tijd niet in de minderheid. De secularisatie heeft zich doorgezet. Dit is op zich geen probleem voor de visie van Noordmans op de volkskerk. Zijn visie op de volkskerk is niet gebaseerd op het idee van de kerk als een meerderheidskerk. Hij stelt een kwalitatieve volkskerk centraal. De volkskerk is een methode om het volk te bereiken. Het gaat er in de volkskerk om dat het volk voor Christus gewonnen wordt. Er is een verlangen voor het volk, maar er wordt niet uitgegaan van een bepaalde status quo. Deze kwalitatieve visie op de volkskerk verdraagt zich met een krimpende kerk. Toch maakt het voor de volkskerk als methode wel uit hoe veel impact de kerk op het volk heeft. Met een kleinere kerk neemt de zichtbaarheid van de kerk af en is het moeilijker om als kerk mensen voor Christus te winnen. Dat geldt voor elke kerkvorm overigens. Maar het is van belang om dit goed te beseffen.

Het is dus niet de vraag of een volkskerk in deze tijd mogelijk is. Het is wel de vraag of een volkskerk wenselijk is. Van der Graaf maakt -in de lijn van Noordmans- duidelijk dat het een terecht verlangen is dat de hele wereld God zal dienen door het geloof in Christus. Hoe zou anders een zendingsbevel waar gesproken wordt over 'alle volken' serieus genomen kunnen worden? Zo is het terecht om te verlangen dat een volk tot geloof in Christus komt. Een kerk in de minderheid hoeft geen ander verlangen te hebben dan een kerk in de meerderheid. Paas gaat te ver als hij dit volkskerkelijke verlangen als een (verkeerde) inmenging van kerk en wereld ziet. Is het, vanuit de zendingsopdracht, niet in de aard van de kerk gelegen om zich in willen mengen in de wereld? Paas lijkt te massief te waarschuwen tegen de vermenging van kerk en wereld. Hij heeft met name moeite met theocratische verlangens, maar gooit op deze manier het kind met het badwater weg. Het volkskerkelijk ideaal dat een heel volk God gaat dienen mag hooggehouden worden.

De zorg van Paas is begrijpelijk. Het is een gevaar om te veel te verwachten van de kerk in deze wereld. Paas' kritische blik helpt daarom om het volkskerkelijk verlangen te kunnen relativiseren. Er moet terdege rekening mee worden gehouden dat de volheid van de tijd nog niet is aangebroken. Het is niet realistisch te denken dat een groot deel van een volk gelovig zou moeten worden. De tijd van een grote volkskerk hoeft daarom niet verheerlijkt te worden. Een kerk is niet minder als hij in de minderheid gekomen is.

7.2. Het missionaire verlangen van de volkskerk

De kerk trekt zich bij Noordmans niet terug uit deze wereld. Ze heeft een boodschap voor de wereld, de boodschap van vergeving van zonden. Alhoewel Paas het zo niet bedoelt kan zijn visie op kerk-zijn er toe leiden dat de kerk zich terugtrekt. Priesters zijn altijd in de minderheid. En als 'priesterschap' de norm is, dan lijkt het alsof de minderheidspositie ook de norm is.³⁸³ Door de kerk een

---

³⁸³ Deze gedachte is ontleend aan een referaat van Arjan Plaisier. Zie: : <https://www.youtube.com/watch?v=b1tpjN95ShE> (geraadpleegd op 17/6/17)

vertegenwoordigende functie te geven lijkt de kerk daarnaast geen essentiële boodschap meer voor de wereld te hebben. Mensen kunnen gaan geloven, maar het lijkt niet meer te hoeven. Vanwege een spreken over verlorenheid zonder Christus in de Bijbel -bijvoorbeeld in het bekende Johannes 3:16- is het problematisch als de kerk de noodzaak van haar boodschap niet lijkt te verstaan. In *Kerk 2025* is wat dat betreft te merken dat de Protestantse Kerk volkskerk wil zijn. *Kerk 2025* is een rapport waarin een verlangen doorklinkt dat het volk bereikt wordt. De kerk heeft een boodschap voor de wereld, ze is niet alleen een instrument in en voor deze wereld. Het is goed dat de Protestantse Kerk op deze manier volkskerk wil zijn.

Het missionaire verlangen houdt bij Noordmans verband met zijn visie op kerk en schare. Ook Van der Graaf thematiseert dit nadrukkelijk. Het gaat in de Bijbel over de 'schare'. Vanuit de exegese van een aantal door Noordmans gebruikte teksten blijkt dat er een vertaalslag nodig is om deze schare in verband te brengen met het volk dat de volkskerk wil bereiken. De 'schare' moet toch vooral gezien worden als een met het geloof verbonden groep. De groep buiten de kerk, het volk, kan in de huidige tijd zo niet gezien worden. Er zijn er velen die echt niets meer met de kerk hebben. Over het volk als schare spreken kan alleen als heel het volk nog op één of andere manier verbonden is met het geloof.

Er is vanuit Jezus' bewogenheid met de schare, mensen die op afstand stonden van het geloof, zeker iets te leren over de omgang met anderen die niet meer van het geloof weten. Maar als iedereen buiten de kerk 'schare' genoemd wordt is het gevaar aanwezig dat er ook vanuit gegaan wordt dat er een natuurlijke ingang te vinden is bij het volk. Het geloof is voor velen niet relevant meer, maken zowel Kennedy als Paas duidelijk. Voor velen is de relevantie van het christelijk geloof afwezig geraakt nu de kerk in de marge terechtgekomen is. Sommigen kennen het geloof niet eens. Hier moet in de huidige bezinning terdege rekening gehouden worden.

In Noordmans' tijd is het gebruik van het woord 'schare' voor het volk wel legitiem. Nu zou het begrip 'schare' alleen gebruikt kunnen worden voor de randleden in de kerk. Van Noordmans' visie op kerk en schare kunnen we meenemen dat een kerk haar randleden niet afschrijft en uitschrijft. Het is goed dat Paas dit meeneemt in zijn denken over de kerk. Hij wil een kerk waarin de grenzen vloeiend zijn. Dat idee past goed bij het volkskerkelijk ideaal. Van der Graaf wil ook de geboorteleden behouden. Dat zijn kinderen die zelf niet gedoopt worden, maar waarvan de ouders wel gedoopt zijn. De vraag is echter of zij nog wel ervaren een band te hebben met de kerk. Omdat hun ouders al niet kiezen voor een band met de kerk door de doop van hun kind is het niet erg voor de hand liggend dat deze leden zich verwant weten met de kerk.

We komen terug op het missionaire verlangen van de volkskerk. Noordmans' concrete invullingen van de huisgemeentes doen verouderd aan omdat ze sterk op een christelijke cultuur leunen. De jeugdkerk, bijvoorbeeld, kan nu een middel zijn om jongeren bij de kerk te houden maar zal niet snel functioneren om jongeren in de kerk te krijgen. Dit neemt niet weg dat de essentie van het idee van de huisgemeentes bijval verdient. De volkskerk moet op zoek gaan naar groepen in het volk die niet in aanraking komen met het Evangelie. Het is goed dat *Kerk 2025* een weg wil zoeken om met open plekken om te gaan. De niet bereikte groepen in de samenleving vragen om een contextuele benadering.

Eén van de redenen dat dit onderzoek begonnen is ligt in het rapport *Kerk 2025*. Doet dit rapport de volkskerk geweld aan? Hiervoor is gebleken van niet. De volkskerkelijke visie van Noordmans is duidelijk in *Kerk 2025* te herkennen. De Protestantse Kerk wil kerk voor het volk zijn. Het relativiseren van het parochiale stelsel past ook binnen deze manier van kerk-zijn. In het missionaire belang moet de kerk niet al te strak zijn in deze grenzen. In het missionaire belang kan het verstandig zijn om te erkennen dat er open plekken vallen. Die open plekken zijn er soms ook gewoon al. Overigens hoeft

het parochiale stelsel niet helemaal overboord. De ruimte die in het missionaire belang gezocht wordt zal vaak náást het parochiale stelsel gevonden worden.

7.3. De volkskerk op weg naar het eschaton

Paas spreekt over een kerk waarin vooruitgekeken wordt naar het eschaton. Ook dit is de reden dat hij de meerderheidspositie van de kerk niet wil idealiseren. Deze eschatologische relativering past goed bij het denken van Noordmans. Hij benadrukt dat we in de kerk de bede 'Uw Koninkrijke kome' moeten bidden. En dat kan in een volkskerk beter dan in een belijdeniskerk. Noordmans zet het gemengde karakter van de kerk centraal. In deze tijd -voor het eschaton- hebben we te maken met een kerk die niet volmaakt is. Een volkskerk maakt júíst duidelijk dat de kerk nog niet de eschatologische heerlijkheid is. In een volkskerk is er huiver om laatste oordelen te vellen. De volkskerk kan onzuiverheid dragen en verdragen. Onkruid en graan groeien samen op. En wie zijn wij om daar scheiding tussen te maken?

Het 'nog niet-karakter' van het Koninkrijk is een belangrijk thema in het denken over het Koninkrijk.³⁸⁴ Deze karaktertrek van het Koninkrijk komt goed uit in een volkskerk. Een volkskerk weet de onzuiverheid te dragen en te verdragen omdat de eschatologische heerlijkheid nog kómt. Daarom is een volkskerk nog steeds relevant. Paas' kritiek op de volkskerk raakt Noordmans' denken uiteindelijk niet. Integendeel, het is opvallend dat ze juist op dit punt op een vergelijkbare manier over de kerk denken.

Noordmans' gedachten over de volkskerk komen voort uit de notie van 'vergeving van zonden'. Dit thema zet hij centraal in zijn denken over de kerk. De kerk is een moederschoot die gevallen kinderen opneemt. Het is een krachtig element in Noordmans' denken dat hij over de kerk consequent vanuit de vergeving wil denken. Hiermee verbindt hij een kernpunt van het gereformeerde belijden met zijn visie op de kerk. Op deze manier kan Jezus' liefdevolle omgang met mensen, waaronder de schare, in verband gebracht worden met een concrete manier van kerk-zijn. Daarnaast doet deze visie ook recht aan de notie van de individualiteit die -zoals Paas duidelijk maakt- in onze tijd sterk mee telt. De kerk hoeft niet allerlei leefregels op te leggen. Dit betekent geen morele vrijblijvendheid. Natuurlijk ontspringt er een andere levensstijl vanuit de ontmoeting met Jezus. De weg daarnaartoe is echter de weg van de vergeving in Christus.

Noordmans' visie onderscheidt zich sterk van de visie van Van der Graaf en Kennedy. Zowel Van der Graaf als Kennedy zoeken de kern van kerk-zijn in de norm die Gods gebod stelt. Voor Van der Graaf heeft de kerk dit gebod uit te dragen in de maatschappij, Kennedy wil zich in de kerk richten op dit gebod. In zulke gedachtes wordt de nadruk op de christelijke moraal gelegd. Er is -met name bij Van der Graaf- een sterk verlangen om de wereld te transformeren. Problematisch aan deze visie is dat de centrale plaats van de vergeving hiermee op de achtergrond lijkt te raken. Daarnaast is het de vraag -Paas stelt die vraag aan de orde- of christenen inderdaad moreel superieur zijn. Strijdt dit niet met onze ervaring? Het is beter om met Noordmans de vergeving centraal te stellen en op die manier de wereld tegemoet te treden.

7.4. Belijdenis en tucht in de volkskerk

Een opvallende uitkomst in dit onderzoek is dat nagenoeg al de auteurs moeite hebben met strenge tucht.³⁸⁵ Voor Noordmans is deze moeite een gevolg van zijn volkskerkelijk denken. Van der Graaf borduurt hier op voort. Hij geeft het volkskerkelijke principe op dit punt kort weer door te stellen dat een kerk die haar randleden niet wenst uit te werpen moeilijk mensen met afwijkend gedachtegoed

---

³⁸⁴ Zie bijvoorbeeld: Brink, van den, G. en Kooi, van der, C., *Christelijke dogmatiek*, pp. 530-534

³⁸⁵ Alleen *Kerk 2025* spreekt zich hier niet duidelijk over uit.

de kerk uit kan bannen. Voor Kennedy en Paas heeft de moeite met tucht meer te maken met de mondigheid van de gemeente. Een (post)modern gemeentelid zal zich niet veel gelegen laten liggen aan tuchtmaatregelen.

We kunnen op dit punt iets leren van de visie op de volkskerk van Noordmans. We kunnen ervan leren dat het fundamenteel is voor het denken over de tucht dat de kerk geen laatste oordelen kan vellen. De tucht heeft een eschatologisch karakter. Als dit besef aanwezig is, dan kan er niet gemakkelijk op tucht worden overgegaan. Ook in de tucht staat de vergeving voorop. Wat betreft leertucht ligt dit lastig. Het is niet goed voor de kerk als een verkeerde leer opgang doet. Die leer moet veroordeeld worden. Maar vanuit de notie van 'vergeving' is het lastig om degenen die de leer uitdragen de kerk uit te werpen. Hier ontstaat een spanningsveld. Noordmans komt er niet helemaal uit. Het is een spanningsveld dat in het huidige tijdsbestek ook heel goed wordt aanvoeld. We kunnen misschien het beste gewoon in dit spanningsveld gaan staan.

Een sterke kant aan het volkskerkelijke denken van Noordmans is dat niet zo zeer de tucht centraal komt te staan, maar de belijdenis. Het is belangrijk dat een kerk een belijdende kerk is. Het is belangrijk dat een kerk op een positieve manier laat zien waar ze voor staat. Paas en in zekere zin ook Kennedy maken duidelijk dat dit een manier van kerk-zijn is die in de huidige cultuur heilzaam kan zijn. Een kerk staat sterk als ze een duidelijke identiteit heeft. Bij Kennedy heeft dit dan wel vooral te maken met een morele identiteit. Paas bevraagt het idee dat moraliteit opvalt. En ook vanuit Noordmans zijn er vragen bij te stellen. Helder is wel dat mensen in onze tijd verlangen naar een kerk met een duidelijke identiteit. Vanuit de eerder verwoorde moeite met het centraal stellen van de moraal is het logisch dat de kern van de identiteit de belijdenis van de kerk aangaande het werk van Christus dient te zijn. Het is goed om als kerk op het centrum, het belijden, gericht te zijn en niet op de randen. Belijden is iets anders dan een belijdenis hebben. Van Noordmans valt te leren dat het goed is dat de kerk steeds weer opnieuw tot belijden komt. De Geest leidt de kerk verder in de tijd. De belijdenis moet in deze weg niet gaan functioneren als een strikt statuut, maar als een 'stok om mee te gaan'.

7.5. De katholieke volkskerk

Kerk 2025 relativeert de parochiale grenzen. Dit gebeurt ook om meer recht te doen aan de richtingen in de kerk. Hierin is er een verschil met Noordmans op te merken. Een volkskerk is een kerk waarin leden van de kerk elkaar aanvaarden, solidair met elkaar zijn, omdat ze elkaar niet uitgekozen hebben maar omdat ze aanvaard worden door dezelfde genade. Daarom is het zaak voor een volkskerk om niet te veel toe te geven aan de tendens om elkaar níet op te zoeken, om géén solidariteit in de kerk te beoefenen. Het toegeven aan een keuzekerk betekent een breuk met volkskerkelijk denken. In volkskerkelijk denken is solidariteit een belangrijk gegeven. Die solidariteit geldt in het klein -in de plaatselijke gemeente- maar dan ook in het groot – in de landelijke kerk. Noordmans had oog voor de problemen die de richtingen in de kerk kenden. Hij wilde er ook pragmatisch mee om gaan. Maar hij wilde niet zo ver gaan dat de interne kerkelijke verdeeldheid als zodanig erkend werd. Hier valt nog steeds van te leren. Hoe moeilijk het in de praktijk ook is, het ideaal moet zijn dat mensen in de kerk, en in de verschillende kerken, elkaar opzoeken.

De lichtere structuur die *Kerk 2025* beoogt is niet bedoeld om deze ontmoeting uit de weg te gaan. De lichtere structuur zorgt er ondertussen wel voor dat er minder ontmoeting zal plaatsvinden. Dat is jammer. De vraag is dan waar de schuld ligt. Bij de landelijke kerk die nu minder ontmoeting wil laten plaatsvinden of bij de plaatselijke gemeentes die in de praktijk laten merken minder behoefte te hebben aan deze ontmoeting. Een volkskerk is niet afhankelijk van één bepaalde kerkstructuur. Het kan wel gevaarlijk zijn als de vaste ontmoeting van alle gemeentes in een classis komt te vervallen. Hiermee is een officiële plaats om naar elkaar om te kijken vervallen.

Paas opteert er voor om alleen in de plaatselijke gemeente de eenheid van de kerk centraal te zetten. Hij neemt het op dit punt heel nadrukkelijk op tegen het individualisme en daarmee ergens ook tegen de keuzekerk. Een kerk is voor hem bij voorkeur een zo divers mogelijk gezelschap. Het is verheugend dat Paas zo nadrukkelijk stelling neemt tegen het individualisme en het idee dat iemand in de kerk 'aan zijn trekken' moet komen. Het idee van één landelijke kerk wordt door Paas echter losgelaten. Ook *Kerk 2025* gaat pragmatisch om met de kerkelijke verdeeldheid, althans: waar er open plekken vallen. Hiermee gaan Paas en *Kerk 2025* in tegen Noordmans' verlangen naar een katholieke volkskerk in Nederland.

De pragmatische houding ten opzichte van de kerkelijke verdeeldheid is begrijpelijk. De kerkelijke verdeeldheid is niet zo maar op te lossen. En als de verdeeldheid formeel opgelost wordt dan kunnen gemeenten toch nog los van elkaar blijven bestaan, zoals nu in de Protestantse Kerk gereformeerde kerken en hervormde gemeenten vaak los van elkaar staan. Toch is het ideaal van Noordmans van één katholieke kerk in Nederland de moeite waard. 'Opdat zijn allen één zijn' bidt Jezus in Johannes 17. Wie dat serieus neemt kan toch geen moeite hebben met een volkskerkelijk streven naar eenheid? Misschien dat (juist) de Protestantse Kerk daarom de kerkelijke eenheid en samenwerking op de agenda zet. Het is verblijdend dat andere kerken hier bij aan willen haken en onderling eenheid zoeken. Overigens is er dan wel wat voor te zeggen dat in een protestantse volkskerk dan ook een verlangen is om één te worden met de Rooms Katholieke Kerk.³⁸⁶

---

³⁸⁶ Iemand die dit -in gesprek met Noordmans- betoogt is dr. E.E. Bouter. Zie: Bouter, E.E., *Geloven op gezag. Een kritische analyse van de Newmanreceptie bij Noordmans inzake de Kerk en de wending naar het subject*, (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum Academic, 2016).

Reflectie op de gevolgde methode

Aan het einde van dit onderzoek wil ik nagaan hoe de gekozen methode is bevallen. Heb ik met mijn manier van onderzoek recht gedaan aan de materie? Had ik de materie wellicht op een andere manier moeten benaderen?

Mijn methode bestaat met name uit literatuuronderzoek. Ik ben tevreden over de manier waarop ik dit onderzoek heb gedaan. Ik denk dat het een goede keuze is geweest om me voornamelijk te richten op een aantal primaire bronnen. De meer recente literatuur kan alleen op deze manier verwerkt worden. De keuze voor de meer recente literatuur had ook anders uit kunnen vallen. Ik ben echter nog steeds van mening dat ik in de keuze die ik heb gemaakt een divers palet aan gedachten naar voren heb kunnen halen. Noordmans' kerkvisie had ik ook door secundaire literatuur kunnen benaderen. Als ik die secundaire literatuur gebruikt had als enige bron was de beschrijving van Noordmans' kerkvisie niet totaal anders uitgevallen. De gebruikte secundaire literatuur verschilt onderling nauwelijks in de beschrijving van de visie van Noordmans op de volkskerk. Het was dus een makkelijkere weg geweest om alleen secundaire literatuur te gebruiken. Toch ben ik blij dat ik het niet gedaan heb. Details doen er bij Noordmans toe omdat hij een aforistische schrijver is. Juist door de details te kennen ontstaat een goed genuanceerd beeld van de visie van Noordmans op de volkskerk. Om daar een voorbeeld bij te noemen: veel secundaire literatuur gaat er aan voorbij dat Noordmans de huisgemeente primair wil inzetten voor missionaire doeleinden. Dit is echter een relevant gegeven voor dit onderzoek.

In de tweede plaats is het een belangrijke vraag in hoeverre het exegetische hoofdstuk iets toevoegt aan dit onderzoek. Dit is in de loop van het onderzoek ook wel een vraag geweest. Als ik nu mijn conclusies lees denk ik dat het exegetische hoofdstuk iets toevoegt aan het geheel. Ik ben door dit hoofdstuk kritischer geworden op het gebruik van de term 'schare' bij Noordmans. Tegelijkertijd moet ik zeggen dat dit hoofdstuk maar een kleine inbreng heeft in het geheel van de conclusies. Het is geen onderdeel van het onderzoek dat zorgt voor een fundamenteel andere kijk op de visie van Noordmans. Ik denk dat ik een breder Bijbels-theologisch onderzoek had moeten doen om eventueel tot fundamenteel andere inzichten te komen. Niet alleen de visie op de schare zou dan getoetst moeten worden. Het is ook een vraag of Noordmans' idee dat de kerk onzuiverheid kan verdragen Bijbels-theologisch legitiem is. Systematisch-theologisch denk ik dat Noordmans consequent denkt. En ook gezien het tijdsbeeld is zijn visie op de (on)zuiverheid van de kerk helpend. Een vraag die nu echter voor mij openstaat is in hoeverre deze visie Bijbel-theologisch legitiem is.

In de derde plaats vind ik het een vraag of ik op een goede manier het tijdsbeeld heb meegenomen in de conclusies. Het tijdsbeeld is een lastig te definiëren begrip. In het concluderende hoofdstuk heb ik willen leunen op analyses van anderen. Ik gebruik geen 'harde' cijfers, ik gebruik geen analyses van sociale wetenschappers. Ik vind het een goede keuze om me hierin te beperken. Op deze manier kon ik op een goede manier 'anno 2017' meenemen in mijn conclusies zonder dat dit al te veel extra onderzoek heeft gevraagd. Ik denk wel dat het de conclusies zou versterken als ik een meer expliciete duiding van het tijdsbeeld had gebruikt.

Kortom: Ik ben tevreden met de manier van onderzoek én ik zie punten die verder onderzoek vragen. Mijn tevredenheid met de methode die ik gevolgd heb overheerst nadrukkelijk.

Bibliografie

- Balke, W., Beek, van de, A., Wassenaar, J.D.Th. (ed.), *De kerk op orde?* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001).
- Beasley-Murray, George R., *John (Second Edition)* (WBC; Grand Rapids: Zondervan, 1999).
- Blei, Karel, *Noordmans* (Kampen: Kok, 2010).
- Brink, van den, G. en Kooi, van der, C., *Christelijke dogmatiek*, (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2012).
- Bouter, E.E., *Geloven op gezag. Een kritische analyse van de Newmanreceptie bij Noordmans inzake de Kerk en de wending naar het subject*, (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum Academic, 2016).
- Bruggen, van, J. *Matteüs* (CNT; Kampen: Kok, 2012).
- France, R.T., *The Gospel of Matthew* (NICNT; Grand Rapids: William B Eerdmans Publishing Co, 2007).
- Graaf, van der, Jan, *Volkserk in de marge* (Hoogeveen: Uitgeverij Jongbloed, 2012).
- Haarsma, Frans, *Geest en Kerk* (Utrecht: Bosch en Keuning, 1967).
- Hagner, Donald A., *Matthew 1-13* (WBC; Grand Rapids: Zondervan, 1993).
- Luz, Ulrich, *Matthew 1-7: A Commentary* (HERM; Augsburg Fortress: Fortress Press, 2005).
- Houwelingen, van, P.H.R., *Johannes* (CNT; Kampen: Kok, 2011).
- Kennedy, James, *Stad op een berg* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2010).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 1 (Kampen: Kok, 1978).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 2 (Kampen: Kok, 1979).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 3 (Kampen: Kok, 1981).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 5 (Kampen: Kok, 1984).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 6 (Kampen: Kok, 1986).
- Noordmans, O., *Verzamelde Werken*, dl. 8 (Kampen: Kok, 1980).
- Paas, Stefan, *Vreemdelingen en priesters* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015).
- Paul, G.J., *Schepping en Koninkrijk* (Groningen: Veenman, 1959).
- Plaisier, Arjan, *Kerk 2025* (Goudriaan: de Groot Drukkerij, 2016).

- Plaisier, Arjan, *Kerk 2025 – een stap verder* (Goudriaan: de Groot Drukkerij, 2016).
- Ramsey Michaels, J., *The Gospel of John* (NICNT; Grand Rapids: William B Eerdmans Publishing Co, 2010).
- Turner, David L., *Matthew* (BECNT; Grand Rapids: Baker Academic, 2008).
- Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans over de kerk als moeder* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 2005).
- Wassenaar, J.D.Th., 'Noordmans over 'Kerk en schare'. Terugblik en vooruitzicht', *Kerk en Theologie* 48 (1997) p. 113-124.
- Wassenaar, J.D.Th., *Noordmans in Friesland* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1999).
- Zumstein, Jean, *Das Johannesevangelium* (KEK; Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2016).